

આપણા કૌટુંબિક જીવનની માવજત કરી આપણાં સંસ્કૃતિ અને સંસ્કારને
વ્યક્તિ ઘડતર દ્વારા સમૃદ્ધ કરવાની ઝંખના સેવતું માસિક...

છૂટક કિંમત : રૂ. ૨૦/- • વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૨૦૦/- • Publication 2nd of Every Month

સ્થાપના : ૧૯૪૪

વર્ષ : ૮૪ • અંક : ૩

સળંગ અંક : ૧૦૦૩

જૂન-૨૦૨૪

ઘરશાળા

વિશ્વ સંગીત દિન

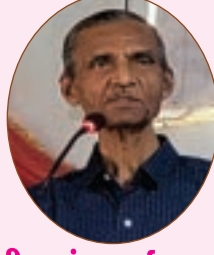
૨૧ જૂન

સરસ્વતી વિદ્યામંડળ શૈક્ષણિક શિબિર - ૨૦૨૪

જસ્ટીસ શ્રી રવિકુમાર ત્રિપાઠી

ચેરમેન - સરસ્વતી વિદ્યામંડળ
(વિષય : મૂલ્યનિષ્ઠ શિક્ષણ)

શ્રી વસંતભાઈ ગઢવી

એક્ઝિક્યુટિવ ડાયરેક્ટર, અદાણી ફાઉન્ડેશન,
અદાણી સ્કીલ ડેવલપમેન્ટ કંપની
(વિષય : મેઘાણીના કાવ્યોનું રસદર્શન)

શ્રી નિરવભાઈ ઠક્કર

પ્રિન્સીપાલ, એ. જી. હાઈસ્કૂલ
(વિષય : નવી શિક્ષણનીતિના
પરિવર્તનો - પડકારો)

શ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈ દવે

મંત્રી - સરસ્વતી વિદ્યામંડળ
(વિષય : વિદ્યાર્થીસંઘ શા માટે?)

શ્રી સખુભા ઝાલા

સહમંત્રી - સરસ્વતી વિદ્યામંડળ
(વિષય : વિદ્યાર્થીસંઘ શા માટે?)

શ્રી ડૉ. ડી. પટેલ

કેમ્પસ ડિરેક્ટર - સરસ્વતી વિદ્યામંડળ
(વિષય : સ્માર્ટકલાસની જરૂરિયાત)

અખિલ આંજણા સેવામંડળ, માણસા ખાતે દ્વિ દિવસીય શૈક્ષણિક શિબિર - ૨૦૨૪

સરસ્વતી વિદ્યામંડળ દ્વારા દર વર્ષની જેમ આ વર્ષે સરસ્વતી વિદ્યામંડળ સંચાલિત શાળાઓના કર્મચોગીઓનું વ્યક્તિત્વ વિકસે અને રોજંદા કાર્યોમાં નવા અભિગમો કેળવાય તે હેતુસર તા. ૩ અને ૪ મે ૨૦૨૪ દ્વિ દિવસીય શૈક્ષણિક શિબિર “અખિલ આંજણા સેવા મંડળ” માણસા ખાતે યોજાઈ ગઈ. શિબિરના શુભારંભ સમારોહમાં મુખ્ય મહેમાન તરીકે સરસ્વતી વિદ્યામંડળના ચેરમેન જસ્ટીસ શ્રી રવિ ત્રિપાઠી, મંત્રી શ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈ દવે, શ્રી ઉપેન્દ્રભાઈ પટેલ અને શ્રી ગણેશભાઈ ચૌહાણ તેમજ અખિલ આંજણા સેવા મંડળના ટ્રસ્ટીઓ તથા આમંત્રિતો ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. કાર્યક્રમની શરૂઆત મંગલગીત થકી કરવામાં આવી. મંચસ્થ મહાનુભાવો દ્વારા દીપ પ્રાગટ્ય કરી શિબિરનો શુભારંભ થયો. પ્રસંગને અનુરૂપ પ્રાસંગિક ઉદ્બોધન શ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈએ કર્યું.

ઘરશાળા

૨

જૂન-૨૦૨૪

ઘરશાળા

વર્ષ : ૮૪

સળંગ અંક : ૧૦૦૩ જૂન-૨૦૨૪

સ્થાપક તંત્રીઓ : હરભાઈ ત્રિવેદી
રઘુભાઈ નાયક

તંત્રીઓ : જ્યોતીન્દ્રભાઈ દવે
સજુભા ઝાલા

સહતંત્રી : અશોકભાઈ સોમપુરા

વ્યવસ્થા અને સંકલન : કે. ડી. પટેલ

પરામર્શ : મૃદુલાબહેન ત્રિવેદી
અમિતાબહેન પાલખીવાલા

આ માસિકમાં પ્રગટ થતા અભિપ્રાયો સાથે તંત્રી મંડળની સહમતી ના પણ હોઈ શકે. લેખ, લવાજમ, અંક ન મળવાની ફરિયાદ, કેળવણી વિષયક સમાચાર વગેરે કાર્યાલયના સરનામે મોકલવા વિનંતી છે. છપાનાર સામગ્રી પાછી મેળવવા જરૂરી પોસ્ટલ ટિકિટો મોકલવી.

શિક્ષણ-કેળવણી, બાળઉછેર, કૌટુંબિક જીવન, શિક્ષક-શિષ્યના સંબંધો, પ્રયોગાત્મક અહેવાલ, બાળ માનસશાસ્ત્ર આધારિત લેખો આવકાર્ય છે.

પત્ર વ્યવહારમાં ગ્રાહક નંબર અચૂક લખવો. સરનામમાં ફેરફાર થાય તો કાર્યાલયને તુરંત જાણ કરવી.

-: ઘરશાળા કાર્યાલય સરનામું :-

સરસ્વતી વિદ્યામંડળ

ડૉ. રઘુભાઈ નાયક શિક્ષણ સંકુલ

સરસપુર, અમદાવાદ - ૩૮૦૦૧૮

ફોન નંબર :- ૦૭૯-૨૨૯૨૦૫૩૭

મોબાઇલ નંબર :- ૯૨૨૭૭૫૨૫૨૩

અનુક્રમ

પરેશાની અને તેનો ઉકેલ ઉકેલ રમેશ બાપાલાલ શાહ/૪

સંપાદકીય - ચૂંટણીનું ચિંતન જ્યોતીન્દ્રભાઈ દવે/૫

વહાલપના વડલા જેવા આચાર્ય અને
કાર્યશીલ કેળવણીકાર મનસુખભાઈ સલ્લા ઈશ્વર પરમાર/૭

“મિરેકલ મિલેટ્સ - મોટું (જાડું) અનાજ”

(Coarse Grain) પાલખીવાલા અમિતા મનુભાઈ/૧૩

વિરાસત અને વિસરાતું શબ્દ લાલીત્ય સંજય તલસાણીયા/૨૦

‘કેન્સરગીતા’ કેન્સરને મહાત આપનાર એક અધ્યાપક યોદ્ધાની
સંઘર્ષયાત્રા અને પ્રેરણાગાથા ડૉ. ભાણજી એચ. સોમૈયા/૨૬

ઉભયાન્વયી નર્મદા કાકા કાલેલકર/૨૮

ઠેકુઆની લાલચ

પ્રવીણભાઈ ખેમાભાઈ મકવાણા “ગાફેલ”/૩૩

સફળતાની ઉડાન હેતલ મહેતા/૩૫

સંસ્થા સમાચાર કે. ડી. પટેલ/૩૮

શિક્ષણ સમાચાર - અશોકભાઈ સોમપુરા/૪૦

email : gharashala@saraswatividyamandal.org

website : www.saraswatividyamandal.org/publication

લવાજમ અંગેની માહિતી

લવાજમ	ભારત	પરદેશ
વાર્ષિક	₹ ૨૦૦	₹ ૨૦૦૦
ત્રિવાર્ષિક	₹ ૫૦૦	₹ ૫૦૦૦
પાંચ વર્ષ	₹ ૮૫૦	₹ ૮૫૦૦

લવાજમ માટેનો ચેક ઘરશાળા માસિક ના નામે લખી કાર્યાલયના સરનામે મોકલવો. ઓનલાઇન/ ચેકથી લવાજમ ચૂકવો ત્યારે તેની વિગત સાથે ગ્રાહકનું નામ સરનામું વોટ્સઅપ દ્વારા મોબાઇલ નંબર -૯૨૨૭૭૫૨૫૨૩ પર અચૂક જાણ કરવી.

-: ઓનલાઇન માધ્યમથી લવાજમ મોકલવા માટે :-

બેંકનું નામ :- બેંક ઓફ ભરોડા

ખાતા નંબર :- ૦૮૫૮૦૧૦૦૦૦૧૧૧૭ ખાતાનું નામ :- ઘરશાળા માસિક

આઇ.એફ.એસ.સી. કોડ :- BARBOSARASP.(Fifth character is zero)

પરેશાની અને તેનો ઉકેલ

બુદ્ધ પોતાની જગ્યા પર બેઠા અને તેમણે દોરડામાં એક પછી એક ત્રણ ગાંઠ બાંધી. તથાગતે શિષ્યોને દોરડા તરફ ઈશારો કરીને પૂછ્યું કે શું આ એ જ દોરડું છે જે ત્રણ ગાંઠ બાંધતાં પહેલાં હતું? એક શિષ્ય બોલ્યો કે હવે આ દોરડામાં ત્રણ ગાંઠ બનેલી છે, એટલે આ દોરડું બદલાઈ ગયું છે. બીજાએ કહ્યું કે ગાંઠને લીધે તેનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું છે. શિષ્યોની વાતો સાંભળી કહ્યું કે તમારી બધાની વાતો સાચી છે.

પછી બુદ્ધ ગાંઠ ખોલવા માટે દોરડાને બન્ને તરફ ખેંચવા લાગ્યાં. બુદ્ધે પૂછ્યું કે શું આ રીતે દોરડાની ત્રણ ગાંઠ ખૂલી જશે? શિષ્યો બોલ્યા કે, નહીં. એમ કરવાથી તો ગાંઠ વધુ મજબૂત થઈ જશે. તો હવે કહો કે આ ગાંઠોને ખોલવા માટે આપણે શું કરવું જોઈએ? શિષ્ય બોલ્યા કે પહેલાં આપણે એ સમજવું પડશે કે આ ગાંઠ કેવી રીતે બાંધી છે? જ્યારે આપણને એ સમજાઈ જશે કે ગાંઠ કેવી રીતે બાંધી કેવી છે તો તેને ખોલવું પણ સરળ થઈ જશે. બુદ્ધ આ વાતથી ખુશ હતા.

તેમણે કહ્યું કે આવી જ રીતે આપણે સમસ્યાઓ ઉકેલવા વિશે પણ વિચારીને જઈએ. પરેશાનીઓનું કારણ જાણ્યા વગર તેને ઉકેલવાનો પ્રયાસ કરવામાં વાત વધુ બગડી. એટલા માટે પહેલાં સમસ્યાઓનું કારણ અને પછી તેને ઉકેલવાનો પ્રયાસ કરીએ તો સમસ્યાઓ ઝડપથી ઉકેલાઈ શકે છે.

- રમેશ બાપાલાલ શાહ

સાબર સમણું

લોકસભાની ચૂંટણી અને સરકાર

લોકસભા-૨૦૨૪ની ચૂંટણીના બધા જ પડઘમ શાંત થયા. મે-૨૦૨૪ માસમાં પૂર્ણ થયેલી આ ચૂંટણીથી તમામ રાજકીય પક્ષો, ઉમેદવારો અને મતદારોએ રાહતનો દમ લીધો. ચૂંટણી પહેલાં દરેક રાજકીય પક્ષો અને ઉમેદવારોએ પોતે કરેલી સેવા અને હવે પછી આવનાર સમયમાં તેઓ જનતાને કેટલા ઉપયોગી થવાના છે તેની વાતો, પોતાના મંતવ્યો, જુદી-જુદી લોકકલ્યાણ માટેની યોજનાઓ લોકો સમક્ષ મૂકી. દરેક રાજકીય પક્ષો ચૂંટણીમાં જીત મેળવવા માટે બીજા પક્ષને બદનામ કરવાનું ચૂકતા નથી. કોણ સાચું અને કોણ ખોટું એ નક્કી કરવામાં પ્રજા પણ વિચારે ચડી જાય છે. ગોળ-ગોળ ફરતા આ સારાનરસા ચક્રમાં એક જ વાત જે સ્પષ્ટ થાય છે કે ગમે તે સ્તરે નીચા જઈને પણ સત્તામાં આવવાનો લોભ કોઈ પક્ષ જતો કરતો નથી.

આજના સમયમાં સામાન્ય માણસ મૂંઝાયો છે. તેને ઉમેદવારોમાં નિષ્ઠાનું પ્રમાણ ઓછું દેખાય છે. સતત એમ લાગ્યા કરશે કે કોઈપણ ચૂંટાયેલ ઉમેદવાર પ્રજાને ઉપયોગી થઈ પડશે કે કેમ? રાજકીય પક્ષોના વાયદાઓ અને તેમની વિચારધારામાં દંભ ડોકિયા કરે છે. ચૂંટણીમાં ઊભેલા ઉમેદવારોના સોનેરી વચનોથી સામાન્ય માણસ દોરવાય છે. આવી સ્થિતિમાં એક નકામો અને અયોગ્ય માણસ જીતી જાય છે. આના લીધે પ્રજાને હાલાકી, વિવિધ પ્રશ્નો ઠેરના ઠેર રહે છે. પંચોત્તેર વર્ષના આર્થિક-શૈક્ષણિક વિકાસ પછી પણ ભારતની પ્રજામાં નાગરિકતાની ગુણવત્તાનો વિકાસ બહુ ઓછો જોવા મળે છે જે લોકશાહી દેશ માટે શરમજનક કહી શકાય.

નાગરિકોના વિચારધારાની આવી નબળી સ્થિતિ અને સારા-સારના વિવેકનો અભાવ ચૂંટણી ટાણે છતો થાય છે. ઘણીય વખત આમ જનતા એક ગાડરિયા પ્રવાહમાં તણાય છે. જેને લીધે યોગ્ય ઉમેદવાર ચૂંટણી જીતી શકતો નથી. ચૂંટણી જીત્યા પછી જે-તે પક્ષ કે ઉમેદવાર ભારે રાહતનો દમ લે છે. ભવિષ્યના લોકોપયોગી કામ કરવાની તેનામાં ગંભીરતા ઓછી હોય છે.

આજે પ્રજાની સાચી-ખોટી અપેક્ષાઓ વધતી ગઈ છે. આ અપેક્ષાઓ પૂર્ણ કરવા માટેનું મનોબળ રાષ્ટ્રીય પક્ષોમાં ઓછું છે. આ માટે દેશનું વ્યવસ્થાતંત્ર પણ કટિબદ્ધ નથી. કામગીરી પૂરી કરવા માટે અનેક પ્રકારની નાની-મોટી, લેતી-દેતી અસ્તિત્વમાં આવી છે. રાજકીય પક્ષો કે ચૂંટણીમાં જીતેલા ઉમેદવારો એ વાતને ભૂલી જાય છે કે તેમનો ચૂંટણી ઢંઢેરો એ એક સામાજિક

દસ્તાવેજ છે અને તેમાં રજૂ કરેલી વાતો પૂર્ણ કરવી એ તેમની નૈતિક જવાબદારી છે. પરંતુ તે પૂરી થતી નથી એ એક મોટી કમનસીબી છે.

વિધાનસભા કે લોકસભામાં વિરોધ કરવાની રીત બિહામણી બની છે. અયોગ્ય શબ્દો, બિનજરૂરી ઘોંઘાટ અને તેમના વાણી-વ્યવહાર હવે બરાબર રહ્યા નથી. પ્રમાણિકતા અને નૈતિકતાના ધોરણો સાવ નીચા ગયા છે.

આપણો દેશ લોકશાહી દેશ છે. આથી સમાજના હિત માટે કામ કરતા દરેક પક્ષોએ પ્રજાના મિજાજને ગંભીરતાથી ઓળખવો જોઈએ. લોકશાહીના રસ્તે આવેલી સરકારે પણ અવારનવાર વિરોધપક્ષના અવગુણ ગાવાને બદલે લોકહિત માટેના દરેક નિર્ણયો વાજબી વિચારધારાને વળગીને લે એ અગત્યનું છે. પોતાના પક્ષને બહુમતી મળી છે. તે જ બાબતને ધ્યાનમાં રાખી વિવાદાસ્પદ નિર્ણય ન લે તે હવે તો ઈચ્છવા જોગ છે.

દરેક ચૂંટાયેલો ઉમેદવાર બંધારણીય મર્યાદામાં રહીને પોતાનો રિવાજ વિવેકપૂર્વક રજૂ કરે તે જરૂરી છે. જ્યારે બહુ મોટી સંખ્યામાં જનહિતને નુકસાન થતું હોય ત્યારે ચૂંટાયેલા તમામ પક્ષોએ એકબીજા ઉપર દોષારોપણ કરવાનું મૂકી જનહિતને જ પ્રાધાન્ય આપવું એ જ લોકશાહીની ખરી શોભા છે.

આવતા પાંચ વર્ષ માટે પ્રજાની શું અપેક્ષા છે. તેનો વિચાર કરીએ. ચૂંટાયેલી સરકાર પાસે પ્રજા નીચે મુજબની અપેક્ષા રાખી શકે.

- શિક્ષણ અને આરોગ્ય સેવાને પ્રાથમિકતા આપવી.
- કાયદા અને નિયમનું શાસન
- સરકારી કર્મચારીઓમાં વધતો ભ્રષ્ટાચાર ચિંતાજનક છે. જરૂર પડે કઠોર કાયદો બનાવી ભ્રષ્ટ સરકારી કર્મચારીઓને કડક અને ઝડપી સજા મળે તેવી વ્યવસ્થા.
- વહીવટમાં કરકસરનો અભાવ, બેફામ થતા ખોટા ખર્ચા અટકાવવા માટે દરેક કક્ષાએ જાગૃતિ લાવવી જરૂરી છે. જેમાં ચૂંટાયેલા સભ્યો અને વહીવટી પાંખ બંને કક્ષાએ સુધારાને અવકાશ છે.

આવતા પાંચ વર્ષમાં ચૂંટાયેલી પાંખ કોઈપણ પક્ષ માટે રાગ-દ્વેષ રાખ્યા વગર પોતાનું કામ અને વહીવટ સુધારે, દેશના કરોડો લોકોની મુશ્કેલ દૂર કરવાના કામમાં વધુ પ્રયત્ન કરે તો ભારત વિકાસ માટે ખૂબ આગળ વધશે એમાં બેમત નથી.

આપણે, નવી સરકાર પોતાના કોઈપણ પ્રકારના અહંકારને દૂર રાખી દેશહિત માટે વધુ સક્રિય રહે એવા મનોરથ સાથે ખૂબ શુભેચ્છાઓ પાઠવીએ.

વહાલપના વડલા જેવા આચાર્ય અને કાર્યશીલ કેળવણીકાર મનસુખભાઈ સલ્લા

- ઈશ્વર પરમાર

“હું ત્રીજા કે ચોથા ધોરણમાં ભણતો હોઈશ. દેખાદખી ખાસ તો બીડીનો ધુમાડો નાકમાંથી કાઢવાની ખૂબી, મોઢામાંથી ધુમાડાના ગૂંચડા કાઢવાની આવડત જોઈને હું પણ ખેંચાયો. આખી બીડી ખરીદવાની તો ત્રેવડ નહોતી એટલે બીડીના ઠૂંઠાં ભેગાં કર્યાં. ગામને ચોરે ઝટ નજરે ન પડે તેવા ભાગમાં બેસીને મેં મારા બીડીગુરુઓના માર્ગદર્શન હેઠળ બીડી પીવાનો પ્રયોગ કર્યો. ધુમાડાના આકારને બદલે ઉધરસથી છાતીમાં મૂંઝવણ થઈ ગઈ. ‘ગુરુજીઓ’ ગોળ પણ લાવેલા, જેથી મોઢામાંથી બીડીની વાસ ન આવે. ઘેર ખબર ન પડે તે માટે ગોળ ખાધો. પણ, “સાંભળ્યું છે કે આજે તે બીજા છોકરાઓ ભેગી બીડી પીધી.” હું સંકોચાઈ ગયો.” જો ભાઈ, તારા બાપુજી નથી. હું તારી પાછળ જોવા ક્યાં સુધી આવવાની હતી? તારે જિંદગી બગાડવી કે સુધારવી એ તારા હાથમાં છે.” હું ઢીલો પડી ગયો.” તું કોનો દીકરો છે એ ભૂલતો નહીં. તેઓ આગળ કશું બોલી શક્યા નહીં. શબ્દને બદલે તેમનાં આંસું બોલતા હતાં. એ વેણને જે રીતે કહેવાતાં હતાં તેથી મારે કાળજે કોતરાઈ ગયાં. મારી માત્ર બીડી જ ન છૂટી, બીજા ઘણાં અનિષ્ટોથી દૂર રહી શકાયું.

પોતાના બચપણનો આ પ્રસંગ યાદ કરનાર એ બાળકને વખત જતાં પ્રખર કેળવણીકાર અને શિષ્ટ સાહિત્યકાર તરીકેની નામના હાંસલ થઈ. અહીં આપણે એમનો શિક્ષણના સિતારા

લેખેનો પરિચય સંક્ષેપમાં પાઠ્યવાનો પ્રયાસ કરીશું.

આ કેળવણીકારનું પૂરું નામ મનસુખલાલ મોહનલાલ સલ્લા. સાહિત્યકાર તરીકે તેઓ ‘મનસુખ સલ્લા’ તરીકે વિખ્યાત છે. વાતચીતમાં એ સલ્લાભાઈ અને તેમનાથી મોટેરાંઓના એ મનુ! જન્મસ્થળ અને વતન ભાવનગર જિલ્લામાં શેલ નદીના કાંઠે આવેલ ગામડું : ગામ. નેસડી. જન્મતારીખ ૨-૧૧-૧૯૪૨. પિતા મોહનભાઈ શ્રીમંત સુવર્ણકાર હતા. પુત્ર મનુના બચપણના ગાળે એમનું અવસાન થઈ ગયું. એમનાં સંતાનોમાં મનુ એકનો એક દીકરો. એને બીજા ભાઈ કે બહેન નહીં. બસ, પિતાજીના મૃત્યુ પછી એમનું ઘર ગરીબીના આટાપાટામાં અટવાતું રહ્યું.

માતા વિમળાબહેન પાંચ જ ચોપડી ભણેલાં. લગ્ન પછી સાતમા વરસે વિધવા થયાં. ઘર ચલાવવા પારકાં ખેતરોમાં મજૂરી કરવા માંડ્યાં. પોતે નીતિ ધરમથી રહે. બાળક મનુને બીડીનું જ નહીં, કોઈ પણ પ્રકારનું વ્યસન આકર્ષે નહીં, બધી બાબતે તેનો વિકાસ થતો રહે તેની કાળજી જીવનભર લેતાં રહ્યાં.

નેસડી ગામમાં જનમનરંજનનું એકમાત્ર સાધન હતું : નાટક. લોકો નાટકો ભજવે અને જુએ. કોઈક તો વળી નાટક લખેય ખરા! લકાય તે વખણાય પણ ખરું. આ પ્રોત્સાહક વાતાવરણમાં મનુને નાટક લખવાની ચાનક ચડી. તે વાંચીને વર્ગશિક્ષક ભટ્ટસાહેબે

વખાણેલું. આ તોરમાં ક્યારેક લખવાનો લખવા લાગુ પડ્યો તે હવે છૂટે તેમ નથી!

નેસડીમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂરું થયું. હવે મનુને આગળ ભણવા માટે ક્યાં મોકલવો? સગામાં શિક્ષણ અંગે પૂછવા જોગ એના ધનજીમામા હતા. મામાએ તેમનો સંપર્ક કર્યો. એમની સલાહ મુજબ મનુને ખડસલીની લોકશાળામાં મોકલવાનું પસંદ કરાયું. હવે ખડસલીની લોકશાળામાં ભણવાનું અને તેના છાત્રાલયમાં જ રહેવાનું ગોઠવાયું (૧૯૫૬-૫૮). મનુની ભાવિ શૈક્ષણિક કારકિર્દીનો સંગીન પાયો જાણે કે આ સાથે જ નંખાઈ ગયો. ચૌદમા વરસથી ખાદીધારી થયેલા મનુએ પોતાને બહુ ભાવતા ઢોકળાંની જગાએ છાત્રાલયના રસોડામાં પીરસાતું તે બધું જ ભાવવા લાગ્યું! અહીંનાં શિક્ષકો સણોસરા મુકામેની મૂલ્યનિષ્ઠ શૈક્ષણિક સંસ્થા “લોકભારતી”ના પ્રથમ જૂથનાં ઘડાયેલા સ્નાતકો હતા. તેઓ વર્ગખંડના જ ખંડિત શિક્ષકો નહોતા; ચોવીસ કલાકના માનવ-ઘડવૈયા હતા, વિદ્યાર્થીઓના માર્ગદર્શક મિત્રો હતા : હરિભાઈ ગોરડિયા, જયંતિભાઈ અંધારિયા, હરદાસભાઈ પટેલ, નીતિનભાઈ મહેતા - આ બધા વિદ્યા, સેવા અને શ્રમને વરેલા. હરિભાઈ સાથેના શિક્ષકોને કહેતા કે બાળકો માંદા પડે ત્યારે તેમને ઘર યાદ ન આવે તો આપણે શિક્ષક સાચા! આવા પ્રેમાળ શિક્ષકોના સહવાસમાં છાત્ર મનુ વિદ્યા, સેવા અને શ્રમનિષ્ઠાના પાઠ અંતરે ઊતારતો રહ્યો.

ખડસલી ગામને પાદરે આવેલી ઉબડ-ખાબડ જમીનને શિક્ષકો, ગામલોકો અને છાત્રોએ સૌ સાથે મળીને સમથળ કરી. શિક્ષકોના

સુપરવિઝન વગર વિદ્યાર્થીઓ ઉત્તરવહીઓ લખે અને શુદ્ધ પરિણામ મેળવે. આસપાસના ગામોનાં શીંગનાં ખેતરો ઉધડ લઈને શીંગ ખેંચી આપે અને તેના બદલામાં મળેલી મજૂરી ગરીબ વિદ્યાર્થીઓના લાભાર્થે ખર્ચવી, અંધારું ઓઢીને સાત-સાતના જૂથમાં પગપાળા પ્રવાસો કરવા-ભણતર ઉપરાંતનાં આવા જીવનના ગણતરના પાઠો ખડસલીના છાત્રોએ અંકે કર્યા.

આ લોકશાળામાં દસમા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતા મનુએ પોતાના અભ્યાસની કારકિર્દી અંગે મનોમંથન કર્યું અને સંકલ્પ કર્યો : મારે લોકભારતીમાં ભણીને પ્રોફેસર થવું! આ નિશાન ઊંચું ગણાય પણ સંકલ્પ શક્તિદાતા હોય છે!

મનસુખ સલ્લા સાથેના કેટલાક છાત્રો અહીં ખડસલીમાં ભણી-ગણીને શિક્ષકો થય, કેટલાક સંસ્થા-સ્થાપકો થયા! અહીં ખડસલીથી મનસુખ સલ્લાએ પ્રોફેસર થવાને લોકભારતી સણોસરાનો મારગ પસંદ કર્યો અને ત્યાં ‘સ્નાતક’ થવા પહોંચ્યા પણ ખરા. (૧૯૫૮).

અહીં લોકભારતીએ મનસુખભાઈની સમગ્ર કારકિર્દી ધબકતી રાખવા આગામી વરસોમાં હૃદયની ભૂમિકા ભજવી છે. એમને મહાત્મા ગાંધીજીના વિચારોનો પ્રત્યક્ષ ખ્યાલ બંધાવા માંડ્યો, વિદ્યાપીઠમાં પરિભાષા સાથેની ભૂમિકા બંધાઈ અને લોકભારતીમાં તો ગાંધીજી તેમના અંતરે વસી રહ્યા તે તેમના આચાર-વિચારમાં વ્યક્ત થવા લાગ્યું. અહીં તેમને શિક્ષણક્ષેત્રની શ્રદ્ધેય પ્રતિભાઓ - મનુભાઈ પંચોળી ‘દર્શક’, મૂળશંકર મો. ભટ્ટ અને ન. પ્ર. બુચ જેવાની શીળી અને શાણી સંગત સાંપડી. દર્શકે સલ્લાને પ્રેમ સાથે શિક્ષણ અને સાહિત્યની જ નહીં,

જીવનની સાચી દિશા દર્શાવી; મૂળશંકરભાઈએ કૃતિનું વિવેચન કરવા અને લખવા પ્રેર્યા. ભાષાશુદ્ધિ અંગે ન.પ્ર.બુચની ચીવટે ચેતતા કર્યા.

સ્નાતક કક્ષાએ સલ્લાએ ગુજરાતી અને ઈતિહાસનો અભ્યાસ કરવાનું અપનાવ્યું; એમ તો વિષય તરીકે ગણિત-વિજ્ઞાન પણ એમના રસનો વિષય ખરો. વર્ષ ૧૯૬૩માં તેઓ સ્નાતક થયા.

સ્નાતક થયા પછી સલ્લા ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ (આંબલા)માં દોઢ વરસ (૧૯૬૩-૬૫) શિક્ષક તરીકે રહ્યા. આ દરમિયાન એમનાં માતૃશ્રી આંબલામાં સાથે રહેતાં અને ત્યાંની બાલવાડીમાં બાળકોને ભણાવતાં અને પુત્રને બનતો ટેકો કરતાં! આ રીતે કમાઈને એમ.એ. (પારંગત) થવા માટે આર્થિક જોગવાઈ કરી. આ અભ્યાસ કરવા માટે એમણે અમદાવાદ મુકામે ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં ભણવાનું અને ત્યાંનાં છાત્રાલયમાં રહેવાનું હતું.

વિદ્યાપીઠના વિદ્વાન અધ્યાપકો સર્વશ્રી મોહનભાઈ શં. પટેલ, ચંદ્રકાન્ત શેઠ, રઘુવીર ચૌધરી અને કનુભાઈ જાની તેમને શીખવતા. આ અધ્યાપકો વિદ્યાર્થી સલ્લાની ગ્રહણશીલતા, જિજ્ઞાસા, ઉત્સાહ, મહેનત જેવા ગુણો થકી પ્રસન્ન રહેતા અને વિશેષ સંદર્ભગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવા સૂચવતા. મોહનભાઈએ સાહિત્યિક કૃતિઓમાં રજૂઆતની ખૂબીઓ અંગે કાળજી લેવા સૂચવ્યું; ચંદ્રકાન્તભાઈએ નિબંધ-લેખ જેવા સ્વરૂપો અંગે કાળજી લેવાની કૂંચીઓ આપી. કનુભાઈ જાની તો મનસુખ સલ્લાએ લખેલ કૃતિઓ પર ફિદા થતા. સલ્લાભાઈએ કવયિત્રી ગીતા પરીખના એક મુક્તકનો

કરાવેલો રસાસ્વાદ વર્ગમાં વાંચી સંભળાવ્યો અને ‘વિદ્યાપીઠ’ દ્વિમાસિકમાં પણ છાપ્યો.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ઉપરાંત, ગુજરાત યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી ભવનમાં સલ્લાભાઈ અવકાશે પહોંચી જતા અને ત્યાં કવિવર ઉમાશંકર જોશી, જયંતિ દલાલ, એસ. આર. ભટ્ટ જેવા સર્જક અને સમીક્ષકોનાં પ્રવચનો સાંભળતા; ઉપરાંત ‘કુમાર’ની બુધસભોન લાભ અંકે કરતા. આ અનૌપારિક કેળવણીએ પણ સલ્લાભાઈનું ઘડતર કર્યું લેખાય.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં સલ્લાભાઈનો અભ્યાસ પૂરો થવામાં હતો ત્યારે એકવાર વિદ્યાપીઠના કુલપતિ શ્રી રામલાલભાઈની ઓફિસમાં બેસીને મનુભાઈ પંચોળીએ સલ્લાભાઈને મળવા બોલાવ્યા. એમણે તરત જણાવ્યું, ‘સલ્લા, તમે ભણવાનું પૂરું કરીને આપણી લોકભારતીમાં આવી જાઓ. મેં નિયામક સાથે વાત કરી લીધી છે.’ રામલાલભાઈએ વાતમાં જોડાતાં કહ્યું, ‘મોહનભાઈ અને ચંદ્રકાંતભાઈ તો એમ ઈચ્છે છે કે મનસુખભાઈ અહીં વિદ્યાપીઠમાં જ જોડાય તો સારું. મનુભાઈ કહે, ભૈ જુઓ, સલ્લાભાઈ અમારા વિદ્યાર્થી છે. પહેલો હક્ક અમારો ગણાય.. - આમ કહીને મનુભાઈ તો સડાક ઊભા થઈ ગયા અને ઓફિસની બહાર નીકળી ગયા!

મનસુખભાઈ “પારંગત” (એમ.એ.) ની પરીક્ષામાં પ્રથમ વર્ગમાં પ્રથમ ક્રમે ગુજરાતી-હિન્દી વિષયો સાથે ઉત્તીર્ણ જાહેર થયા! (૧૯૬૭).

ને.. હવે તેઓ ઈન્ટરવ્યુ આપ્યા વિના લોકભારતીમાં અધ્યાપક થયા! (૧૯૬૭). આ ગાળે એમનાં લગ્ન કલ્પનાબહેન (બી.આર.એસ., બી.એડ.) સાથે થયાં.

સંસ્થા-માતા લોકભારતીમાં કોલેજમાં જોડાવાની ક્ષણોમાં મનસુખભાઈ સલ્લાએ એ હકીકતને ગૌણ લેખી કે એ વખતે એમને લોકભારતીમાં મળનારા પગાર કરતાં ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં બમણો પગાર મળે તેમ હતો! એમણે તો અંતરની પ્રસન્નતા અને શ્રદ્ધેય મનુભાઈ ‘દર્શક’નું સાન્નિધ્ય સાંપડે તેટલામાં સબકુછ મિલ ગયા!

પોતે દસમા ધોરણમાં ભણતા હતા ત્યારે ભાવિ અંગે કરેલો મનોરથ ફળ્યો અને લોકભારતીમાં લેકચરર થઈને ત્યાનાં વર્ગખંડને સ્વર્ગ સમાન સજાવવા માંડ્યા (૧૯૬૭). એકવાર હળવી પળોમાં બીજા વર્ષ (એસ.વાય.)ના એક વિદ્યાર્થીએ કહ્યું, ‘સલ્લાભાઈ, તમે આટલું બધું અઘરું અઘરું કેમ ભણાવો છો?’

‘કેમ? તમને મજા નથી આવતી?’

‘સાંભળતી વખતે, સાહિત્યની વાતો હોવાથી મજા તો પડે છે પણ પૂરું સમજાતું નથી.’

પ્રો. સલ્લાભાઈ વિચારમાં પડી ગયા. એમણે શિક્ષક તરીકે ઊંડું આંતરનિરીક્ષણ કર્યું ત્યારે તેમને ખ્યાલ આવ્યો કે તેઓ કોલેજના પહેલા કે બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને તેમની કક્ષા અનુસારનું નહીં, પણ એમ.એ.ની કક્ષાએ ભણાવતા હતા! - વિદ્યાર્થીઓને તેમના સ્તર અનુસાર ભણાવવા ઘટે - આ ખ્યાલ આવી ગયા પછી ચેત્યા અને પોતાની વર્ગખંડમાંની રજૂઆતોમાં સરળતા અને સરસતાનું સંયોજન કર્યું.

અધ્યયન અને અધ્યાપનમાં ખૂબી જવાની સાથે સલ્લાભાઈ લોકભારતીની અન્ય સામૂહિક પ્રવૃત્તિઓ, જેવી કે પ્રાર્થના-સભાઓ, છાત્રાલય-સંચાલન, રસોડાં, સફાઈ, શ્રમકાર્યો,

એન.એસ.એસ. વગેરેમાં ઉત્સાહભેર જોડાતા રહેતા. આ રીતે તેમના શૈક્ષણિક-કાર્યોના વરસો વધતા ગયા અને પૂરા પંદર વરસને આંબી ગયા.

પણ સલ્લાભાઈને ‘દર્શક’ સિવાય કોણ સમજાવી શકે?

એક સવારે મનુભાઈ મનસુખભાઈને ઘેર આવ્યા. ચા પીધી. થોડી અહીં-તહીંની વાતો કરી પછી ઊઠતાં ઊઠતાં જાણે કંઈ યાદ આવ્યું હોય તેમ કહે - ‘તમે આવતીકાલથી લોકસેવા મહાવિદ્યાલયના આચાર્ય તરીકેનું કામ સંભાળી લો. મેં નિયામક સાથે વાત કરી લીધી છે.’

સ્તંભિત થઈ ગયેલા સલ્લાભાઈએ થોડીવાર પછી ધીમા અવાજે કહ્યું - ‘હું વિચારીને કહીશ.’

‘મારે કેટલા વરસ સંસ્થાનો ભાર ઉપાડવો? નાનાભાઈએ મને કહ્યું ને કે હું લખવા-વાંચવાનો માણસ, છતાં આજ સધી વહીવટ કર્યો. તમારે મને મદદ ન કરવી જોઈએ? તો મારો ભાર હળવો કોણ કરશે?’ મનસુખભાઈ કંઈ ઉત્તર ન આપી શક્યા.

હવે મનસુખભાઈ સલ્લા વગર અરજીએ ને વગર ઈન્ટરવ્યૂએ મહાવિદ્યાલય (કોલેજ)ના આચાર્ય તરીકેની જવાબદારી અદા કરી અને તેમાં પાર ઊતર્યા (૧૯૮૨-૨૦૦૩). પ્રિન્સિપાલ મનસુખભાઈએ હોદ્દાના મોભાને વિસારીને વિદ્યાર્થીમાત્ર સાથે પ્રેમનો નાતો જાળવી રાખ્યો અને વિદ્યાર્થીઓ પર તેમની સેવા અર્થે સદા તત્પર રહેતા.

મનસુખભાઈના માતૃશ્રીને કેન્સર થયેલું. માંદગી ગંભીર હતી. રાતોની રાતો જાગવું પડતું. વિદ્યાર્થીઓએ રાતે જાગવાની જવાબદારી

અપનાવી. તેઓ રાતે અગિયાર વાગ્યે મનસુખભાઈને ઘરે આવી ઊભે. એમને અને એમના પરિવારજનોને આગ્રહભેર સુવડાવે જ અને પોતે વારાફરતી જાગતા રહે. આવા હાથવાડકા જેવા વિદ્યાર્થીઓના સામાન્ય સંજોગોમાં લાડ કંઈ ઓછા હોય? તેઓ આચાર્ય કે અધ્યાપકોને ઘેર ઘૂસી જઈને રાંધેલું હોય તે છાનાંમાનાં ખાઈ જાય અને ડબ્બામાં ચિટ્ટી મૂકતા જાય કે નવું રાંધજો અમને ભૂખ લાગી હતી એટલે બધું સફાયટ્ટ કરી ગયા છીએ!

જેમ વિદ્યાર્થીભાઈઓ સાથે તેમ છાત્રાઓ સાથેનો સંપર્ક અને સંબંધ પ્રેમાળ, પવિત્ર અને પ્રસન્નકારી રહેતો. રસોઈ કરતાં ન આવડતું હોય તેવી છાત્રા મનસુખભાઈના પ્રોત્સાહન થકી સ્વાદિષ્ટ રસોઈ કરતાં શીખતી! વિદ્યાર્થીનીઓ એમની સાથે નિઃસંકોચ અંગત વાતો કરી શકતી. એક છાત્રા કહે - ‘અમે અમારી બાને જે કેટલીક વાતો નથી કરી શક્યા તે તેમને કહી શક્યા છીએ.’

મનસુખભાઈના અંગત વિચારો અને અંગત વ્યવહારો એકસરખા જોવા મળતા. આમેય, જે બોલે તે આ-ચ-રે એ સાચા આચાર્ય. એકવાર આચાર્ય મનસુખભાઈ ઊંઘવશ વર્ગમાં મોડા પડ્યા ત્યારે એમણે વર્ગમાં મોડા પડવાના શિસ્તભંગ તરીકે દિલગીરી પત્ર લખીને એ ઓફિશિઅલ્લી ફાઈલ કરાવી.

આ ગાળામાં એમનાં જ જિલ્લા ભાવનગરમાં આવેલા સાવરકુંડલાની મહિલા કોલેજમાં આચાર્યની જગા ખાલી પડી તેનાં સંચાલક કેળવણી મંડળે એ પદ માટે લોકભારતીમાં કાર્યાર્ત મનસુખભાઈ સલ્લાના નામનો વિચાર કર્યો. આ બાબતે સાવરકુંડલાના

યશસ્વી પૂર્વ-શિક્ષક અને અધ્યાપક ડૉ. રતિલાલ બોરીસાગરનો અમદાવાદ મુકામે સંપર્ક કરી તેમનો અભિપ્રાય જાણ્યો. એમનો અભિપ્રાય મળ્યો : ‘એક ક્ષણનોય વિલંબ કર્યા વિના એમને માનભેર આપણા ગામ લઈ આવો.’

હવે આગળનો રસ્તો ચોખ્ખો કરવા માટે સાવરકુંડલાના કેળવણી મંડળે સણોસરા જઈને સલ્લાભાઈને આચાર્યપદે લઈ જવા માટે માનનીય મનુભાઈ પંચોળીની અનુમતિ માંગી. થોડીવાર થોભી રહ્યા પછી મનુભાઈએ જવાબ આપ્યો : ‘જુઓ જેન્તીભાઈ, દીકરિયુંનાં માંગા હોય, વડોઓનાં ન હોય.’ આવેલ સૌ શાનમાં સમજી જઈને સાવરકુંડલા પરત ફર્યા!

લોકભારતીમાં શિક્ષક અને આચાર્ય

‘કોડિયું’નું સંપાદન તરીકેની વધુ-ઓછા સમય માટે ભૂમિકા બજાવી હતી. આમ તેઓ સતત પૂરા સાડત્રીસ વરસ લગી લોકભારતીમાં કાર્યરત રહ્યા, (વર્ષ ૨૦૦૩ સુધી).

હવે તેઓ નોકરી પછીનો નિવૃત્તિકાળમાં અમદાવાદ સ્થાયી થવા ધારતા હતા. જો કે આ વિચારને લોકભારતીના કોઈ જ અંગભૂતો વધાવી શક્યા નહીં. આ નિર્ણય બદલવા સંસ્થાએ બનતો પ્રયાસ તો કર્યો પણ સલ્લાભાઈને એમના અંતરનો અવાજ જીવનની વિશેષ સાર્થકતા માટે લોકભારતી સાથેના સંપર્ક અને સંબંધ જાળવવાની સાથે અમદાવાદ જવા મૂક સાદ પાડી રહ્યો હતો.

અંતરાત્માના અવાજને ઈશ્વરનો આદેશ માનીને શ્રી મનસુખભાઈ સલ્લાએ સ-પરિવાર મહાનગર અમદાવાદમાં વસવાટ અપનાવ્યો. જો કે આ વસવાટ પલાંઠી વાળીને બેસવાનો કે મહાનગરમાં મોજ માણવા માટેનો ન હતો.

તેઓ અહીં શેષ આયુને વિશેષ સાર્થક કરવા ઈચ્છતા હતા. આથી એમણે પોતાનાં શમણાંને વાસ્તવમાં કાર્યાન્વિત કરવા માંડ્યા.

સણોસરાથી આવીને અમદાવાદમાં મનસુખભાઈ સલ્લા સ્થાયી થવા આવી ગયા છે તેવા ખબર વિદ્યાપ્રેમીઓ અને તેમની સંસ્થાઓમાં ફેલાવા માંડ્યા. આ સમાચાર થકી એક યા બીજા નિમિત્તે પ્રમુખપદ કે પ્રવચન માટે પધારવા આગ્રહપૂર્વકના આમંત્રણો મળવા માંડ્યા.

આરંભે તો મળતા એવા આમંત્રણો અંગેની નોંધ મનસુખભાઈએ કરવા માંડેલી પણ તેવાં રોકાણોનું પ્રમાણ વધી જવાથી એની નોંધપોથી એક બાજુ રાખીને અધ્યયન-લેખન માટે વિશેષ સમય ફાળવવા માંડ્યો. વિપશ્યના-સાધના તો એમના દૈનિક જીવનનો અનિવાર્ય હિસ્સો રહેલ જ છે. હવે એમનો નામ-નિર્દેશ બૃહદ ગુજરાતના અગ્રણી સામયિકોના સાંકળિયામાં વિશેષપણે નજરે પડે તે સહજ છે. કાર્યરત મનસુખભાઈ સ્વયંલિખિત અને સંપાદિત પુસ્તકોનાં પ્રકાશનના કાર્યોમાં પણ પરોવાયેલા હોય છે. ફલતઃ એમણે વીસેક પુસ્તકોનું પ્રદાન કર્યું છે. આ પુસ્તકો વિવિધ સ્વરૂપોના છે; તેમાં ખાસ કરીને રેખાચિત્ર, અનુભવકથા, શિક્ષણ, ચિંતન અને ચરિત્ર સમાવિષ્ટ છે. એમનાં મોટાભાગનાં પુસ્તકોને રાજ્ય કક્ષાએ એકાધિક પુરસ્કારો એનાયત થયેલ છે. કેટલાંક પુસ્તકોનાં નામો : અનુભવની એરણ પર, ધર્મની સુગંધ, હૈયે પગલાં તાજા, તુલસીક્યારાના દીવા, માણસાઈની કેળવણી વગેરે.

પુસ્તકોને પુરસ્કાર એનાયત કરવા ઉપરાંત વિદ્યાક્ષેત્રે કેટલીક પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થાઓએ

મનસુખભાઈના સમગ્ર પ્રદાનને મૂલવીને તેમને સન્માન સહ એવોર્ડ્ઝ એનાયત કરેલ છે જેમ કે ભાઈ-તાઈ શિક્ષણ એવોર્ડ, (સુરેન્દ્રનગર), માનભાઈ ભટ્ટ શ્રેષ્ઠ શિક્ષક સન્માન (ભાવનગર), અનંતરાય રાવળ શ્રેષ્ઠ શિક્ષક એવોર્ડ (અમદાવાદ), સારસ્વત અચલા એવોર્ડ (અમદાવાદ), શ્રેષ્ઠ શિક્ષક સન્માન (ગાંધીનગર), મહાદેવ દેસાઈ સમાજસેવા પુરસ્કાર (અમદાવાદ), દર્શક સાહિત્ય સન્માન (સાવરકુંડલા), નર્મદ સાહિત્ય ચંદ્રક (સુરત).

આવા ને આટલા માન-સન્માનોથી વિભુષિત આ કર્મશીલ કેળવણીકાર ગાંધીવિચાર, બુનિયાદી શિક્ષણ, બાલસાહિત્ય, પાઠ્યપુસ્તક નિર્માણ વગેરે અનેક શૈક્ષણિક પાસાંઓ અંગેના તજજ્ઞ તરીકે સેવાઓ આપતા રહે છે. તેઓ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના મંત્રીપદે રહ્યા હતા. એમણે અમેરિકામાં સાહિત્યકાર ‘દર્શક’ અંગે યાદગાર પ્રવચન આપ્યું. ગુજરાત કેળવણી પરિષદનું અધ્યપક્ષપદ સંભાલે છે. મનસુખભાઈ દર્શક ફાઉન્ડેશન જેવી પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થાના વર્ષોથી સંયોજક તરીકેની કામગીરી સંભાળે છે.

આથી એમને વાચકો સમક્ષ રજૂ કરવા માટે હાલના અને હવે પછીના શિક્ષકો માટે સંદેશો આપતાં એમણે જણાવ્યું :

“માનવજાતના વિકાસનું રહસ્ય કેળવણી છે. આ એવું જવાબદારીભર્યું ક્ષેત્ર છે. તમે તાલીમી હો કે શિક્ષક તરીકે નિર્માઈ ગયા હો, આ દૃષ્ટિથી કામ કરશો તો આખા સમાજના ઉત્થાન માટે કાર્ય કરવું ગણાશે, રાષ્ટ્ર સ્થિર થાય છે અને વિકાસે છે નાગરિકોના ઘડતરથી. એવા ઘડતરનું કામ કરવાની તક મળી એ માટે (અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૮ ઉપર)

મિરેકલ મિલેટ્સ - મોટું (જાડું) અનાજ (Coarse Grain)

- પાલખીવાલા અમિતા મનુભાઈ

એવો ભાગ્યે જ કોઈ જણ હશે જેણે પન્નાલાલ પટેલ દ્વારા લખાયેલી ગુજરાતી નવલકથા ‘માનવીની ભવાઈ’ ના વાંચી હોય! હા, એ જ નવલકથા કે જે ભારતીય સ્વતંત્રતા ચળવળ દરમિયાન ૧૯૪૭માં માંડલી નામના તેમના નાના ઘેર અને મકાઈના ખેતરોમાં આલેખાઈ અને ૧૯૮૩માં જ્ઞાનપીઠ એવોર્ડથી પુરસ્કૃત થઈ. આ પુસ્તકના મુખપૃષ્ઠ ઉપર ઊગતી પ્રભાતે પાકેલા મોલ (પાક) વચ્ચે હળ લઈ ઊભેલો ખેડૂત દર્શાવ્યો છે. જે દરેક સમાજના ખેડૂતની ચિંતા વિશે વાચકને સૂચિત કરે છે. આ નવલકથામાં ભારતીય દુકાળના સમયગાળામાં ગુજરાતમાં વિક્રમ સંવત ૧૯૫૬ (એટલે કે Gregorian Calendar પ્રમાણે ઈ.સ. ૧૯૯૯ થી ૧૯૦૦. વિક્રમ સંવત સામાન્ય રીતે Gregorian Calendar કરતાં ૫૭ વર્ષ આગળ હોય છે. અહીં ઈ.સ. ૧૯૯૯ + વિક્રમ સંવતના ૫૭ વર્ષ = ૧૯૫૬ વિક્રમ સંવત)ના વર્ષમાં ચોમાસુ નિષ્ફળ જતાં પડેલો જીવલેણ દુકાળ જે છપ્પનિયા દુકાળ તરીકે ઓળખાય છે. જુદા જુદા અભ્યાસો અનુસાર આ દુકાળમાં ૫૮.૫ મિલિયન વસ્તીને અસર થઈ હતી અને લગભગ $1.4\frac{1}{2}$ મિલિયન લોકો ભૂખમરો અને સંકલિત બિમારીથી મોતને ભેટ્યા હતા. ઉપરાંત ૨૦ લાખ પશુઓ પણ તેમાં હોમાઈ ગયા. તેવા ભૂખી ભૂતાવળ સર્જતી છપ્પનિયા કાળની ભયંકર યાતના કથાઓમાં

આલેખાઈ છે. એ દુકાળના સમયમાં અનાજ અને ઘાસચારાની તંગી, નાના અને જમીનવિહોણા ખેડૂતો તથા ગરીબ કારીગરોએ સહેવા પડેલા દુઃખો, રાજાઓ અને જ્ઞાતિપંચોની થોડી ઘણી સહાય અને રાહતકાર્યો છતાં પણ પાણીની તંગી, અનાજની અછત, ઘરને તાળાં અને લોકોની થતી હિજરત તથા માલધારીઓના આધાર સમા પશુઓની પરિસ્થિતિનું હૃદયદ્રાવક નિરૂપણ, ખેડૂતોની દુષ્કર, દુઃખદ અને દારૂણ સ્થિતિની વાસ્તવિકતા, કુદરતનો પડકાર ઝીલતા ગ્રામ સમાજનો જીવનસંઘર્ષ, ભૂખમરોને કારણે નરભક્ષી બનતા માનવો, આખા સમાજની સંવેદના અને પેટની ભૂખના મહાતાંડવને મૂર્તિમંત કરતી આ ભવ્યકથા છે. ચારેબાજુ હૃદયદ્રાવક સ્થિતિ-લોકોની હાજરી કે નર્યા હાડપિંજરો! ગામમાં કૂંકાઈ રહેલા પવન સિવાય કોઈનો અવાજ નહીં.

માનવીની ભવાઈ એટલે શું? ખેતી એ તો ‘માનવીની ભવાઈ’ છે. ભવાઈ એટલે મિલકત. ભવાઈ એટલે ભવાડો કે ફજેતી પણ થાય. બારેમાસ ખેતી એ ખેડૂતની મિલકત પણ કાળઝાળ દુકાળના વખતમાં તે જ ફજેતીનું કારણ પણ બને છે.

આમ જોવા જઈએ તો જગતે ભૂખમરો સામે ઘણા પ્રયોગો અને પ્રોગ્રામ્સ ચલાવ્યા છે. ચડ, ઈથોપિયા, સોમાલિયા, ઝામ્બિયા, સિરિયા,

નાઈજીરિયા, હૈતી, યમન, સાઉથ સુદાન, અફઘાનિસ્તાન જેવા દેશો આજે ભૂખમરો અને કુપોષણથી પ્રભાવિત છે. ઘણાં વિકસીત દેશોએ વિકસતા દેશોને મદદ પણ કરી છે. તેમ છતાં પણ આ દેશો માટે કુપોષણ એ મુખ્ય ચિંતાનો વિષય છે. જો ભારતની વાત કરીએ તો ૧૯૬૦ નો દાયકો એવો હતો, કે જ્યારે ભારતમાં વસ્તીવધારો મોટી સમસ્યા હતી અને નિષ્ણાંતોના મતે તો આ વસ્તી વિસ્ફોટ ભારતમાં ખૂબ મોટા પાયા ઉપર ભૂખમરો સર્જશે, લાખો લોકો ભૂખે મરશે, ભારતનું તો કોઈ ભવિષ્ય જ નથી, સિવાય કે પરમાણુ બોમ્બ વિસ્ફોટમાં ભારત નાશ પામે. વિશ્વની ઉપેક્ષાનું કારણ એ હતું કે આપણી પાસે વિપુલ જમીન વિસ્તાર હોવા છતાં પણ દેશ ખેતી પ્રધાન હોવા છતાં પણ, દેશ ખેતીપ્રધાન હોવા છતાં પણ ખેતીક્ષેત્રે આપણે આત્મનિર્ભર ન હતા. જો કે એવી સ્થિતિ વચ્ચે એમ.એસ. સ્વામીનાથને હરિયાણી ક્રાંતિ દ્વારા ખેતીપ્રધાન દેશને આત્મનિર્ભર બનાવ્યો.

જો કે ૧૯૬૩માં યુનાઈટેડ નેશન્સ વર્લ્ડ ફૂડ પ્રોગ્રામ (WFP)ની રચના થઈ ત્યારથી ભૂખ ક્યારેય આટલી વિનાશક ઊંચાઈએ પહોંચી નથી. નવા સંઘર્ષોના વિસ્ફોટથી લઈને આબોહવા સંકટ, જળ-વાયુ પરિવર્તન, ગૃહયુદ્ધ, અશસ્ત્ર સંઘર્ષ, આબોહવાની ચરમસીમા, અતિવૃષ્ટિ વગેરે માનવસર્જિત અને કુદરત સર્જિત પરિબળોની અસરોથી લઈને ખોરાક અને ઈંધણના વધતા ખર્ચ સુધી લાખો લોકો દરરોજ ભૂખમરા તરફ ધકેલાઈ રહ્યાં છે. વર્તમાનમાં યુકેનના યુદ્ધે ખાદ્ય અને ખાતરની

આસમાની કિંમતોને કારણે ભૂખમરાની કટોકટી વધુ વકરી છે.

ભૂખ અશાંતિ ફેલાવી શકે છે, પ્રચંડ ખાનાખરાબી, ચોરી, લૂંટફાટ, નૈતિક મૂલ્યોનું અધઃપતન સર્જ શકે છે. ઊંચા ભાવોનો વિરોધ સંઘર્ષમાં પરિણમી શકે છે. આપત્તિઓ અને ખાદ્ય અસુરક્ષા શહેરી સ્થળાંતર દ્વારા ગામડાં ખાલી કરાવી શકે છે. યુ.એન. વર્લ્ડ ફૂડ પ્રોગ્રામ આવા દુષ્કાળગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં લોકો ખાંડ, તેલ, મીઠું, લોટ જેવી મૂળભૂત ચીજોની મદદ કરે છે. પણ ભૂખ અને ભીખ બંને ભૂંડા. પણ તેમાંય સૌથી વધુ ભૂંડી તો માનવીના આત્માને ઓગાળી નાખનારી, મનુષ્યની ગરીબી અને પરિણામે કુપોષણને લીધે વેઠવી પડતી સ્વમાનની કે ગૌરવની હાનિ કરનારી ભીખ જ છે અને આજે પણ તે ચિંતાનો વિષય છે. કારણ કે જર્નલ ઈન્ટરનેશનલ સોશ્યલ વર્કમાં થયેલા તાજેતરના અભ્યાસ પ્રમાણે વિશ્વમાં દુકાળ અને પૂર જેવી હવામાન ઘટનાઓથી બાળલગ્નો વધ્યા છે. પ્રતિકૂળ હવામાનની ઘટનાઓથી બાંગ્લાદેશ, કેન્યા, પાકિસ્તાન, નેપાળ, આફ્રિકા જેવા ઓછા અને મધ્યમ આવક ધરાવતા દેશોમાં પરિવારો દીકરીનો આર્થિક અને ખોરાકનો બોજ ઓછો કરવા, ખોરાક અને પાણી માટે લાંબા અંતર સુધી ભટકવા, મજૂરી, દહેજ વગેરે કારણોસર બાળ લગ્નોનું પ્રમાણ વધ્યું છે. આત્યંતિક હવામાન ઘટનાઓના આ પરિણામોથી વિશ્વ પણ આજે ચોંકી ઊઠ્યું છે.

કવિ ઉમાશંકર જોશીએ યથાર્થ કહ્યું છે કે, 'ભૂખ્યા જનોનો જઠરાગ્નિ જાગશે, ખંડેરની ભસ્મકણીના લાધશે! 'ત્યારે ભૂખમરાથી

દુભાતા-હિજરાતા ગરીબ અને વંચિત માનવીઓની ભૂખને સંતોષવા જાડા કહેતાં આ બરછટ ધાન્યોનો મહિમા વધારવાનો સમય આવી ગયો છે. યુ.એન.ની ફૂડ એન્ડ એગ્રીકલ્ચર સંસ્થાને પણ ખબર છે કે જગતના ભૂખ્યાજનો માટે ચાલતા પ્રાજેક્ટ-હંગરનો જવાબ પણ આ મોટા અનાજમાં રહેલો છે, ગરીબી અને ભૂખમરા સામે વાપરવાનું એ એક અગત્યનું શસ્ત્ર છે.’

તો આ જાડુ ધાન્ય શું છે?

જાડુ અનાજ જેને ‘હોલ ગ્રેઈન’ (whole grain) કહે છે અથવા મોટું કે બરછટ અનાજ પણ કહે છે. પાકમાંથી પેદા થયેલા ખાઈ શકાય તેવા બીજને અનાજ કહે છે. દા.ત. ઘઉં, ચોખા વગેરે. તો જાડુ અનાજ એટલે શું? કોઈપણ અનાજના ત્રણ ભાગ હોય છે. અનાજનું સૌથી ઉપરનું પડ કે જે કડક હોય છે જેને બ્રાન (ચોકર) કહે છે. જેમાં સૌથી વધુ ફાઈબર હોય છે અને વિટામીન્સ, મિનરલ્સ, કોપર, આયર્ન, મેગ્નેશિયમ, ફોસ્ફરસ, પોટેશિયમ, એન્ટીઑક્સિડન્ટ્સ વગેરે પણ હોય છે. બીજનો બીજો ભાગ એ જર્મ છે. જે નવા છોડ તરીકે અંકુરિત થાય છે. તેમાં અનેક વિટામીન્સ, હેલ્થી ફેટ અને અનેક પોષકતત્ત્વો હોય છે. તે ખરાબ કોલેસ્ટ્રોલને ઘટાડે છે. અનાજનો ત્રીજો ભાગ એન્ડોસ્પર્મ છે. જે બીજની ઊર્જા પૂરી પાડે છે. જેમાં મોટેભાગે પ્રોટીન, સ્ટાર્ચયુક્ત કાર્બોહાઈડ્રેટ્સ હોય છે. તેમાં બહુ ઓછા પ્રમાણમાં પ્રોટીન, વિટામીન અને ફાઈબર હોય છે. બ્રાન, જર્મ અને એન્ડોસ્પર્મ - જે અનાજમાં આ ત્રણયે ભાગ હોય તેને જાડુ અનાજ કહે છે.

અખરનાથ (રાજગરો), જુવાર, જવ, મકાઈ, બાજરા, કોડો, ટેફ, ઓટ્સ, કીનોઆ, રાગી, દલિયા વગેરે જાડા અનાજના ઉદાહરણ છે. (ટેફ - Teff એ ૪૦૦૦ BC પહેલા ઈથોપિયામાં ઉગતું, મુખ્ય ખોરાક તરીકે વપરાતું, દુષ્કાળ સહિષ્ણુ પાક છે. જેમાં પ્રોટીન, કેલ્શિયમ, મેગ્નેશિયમ, ખનિજો વિપુલ માત્રામાં છે. ગ્લુટેન ફ્રી છે અને બીજ કાઢી લીધા પછી તેનું ઘાસ પશુઓના ચારા તરીકે વપરાય છે.)

જાડા અનાજનો ઈતિહાસ માનવ સભ્યતા જેટલો જ જૂનો છે. ઈ.સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ વર્ષ પહેલાંની દુનિયાની પ્રાચીનતમ સભ્યતાઓમાંથી એક સિંધુઘાટી સભ્યતામાં એવા અવશેષ મળવાનું પ્રમાણ છે. કૌટિલ્યે પણ પોતાના અર્થશાસ્ત્રમાં મોટા અનાજના યોગ્ય ઉપયોગની પદ્ધતિ બતાવી છે. કૌટિલ્યે કહ્યું છે કે બાજરીને પલાળવી અને બાફવામાંથી એમાંથી ઘણા ગુણ સમાહિત થઈ જાય છે. અબુલ ફઝાલે પોતાની રચના સાઈન-એ-અકબરીમાં મોટા અનાજ અને દેશમાં એની ખેતી માટે અનુકૂળ અલગ-અલગ વિસ્તારોનું ડોક્યુમેન્ટેશન બતાવ્યું છે.

ઘઉં અને ચોખાની સરખામણીમાં મોટું અનાજ ઉગાડવું અને ખાવું બંને ખૂબ સરળ છે. આ ધાન્યનું પોષણ-સામર્થ્ય અદ્ભૂત છે. જાડું અનાજ ફાઈબરનો ઉત્તમ સ્ત્રોત છે. જે હોજરી અને આંતરડાને ચોખ્ખા રાખે છે. સ્થૂળતા અને ટાઈપ-૨ ડાયાબિટીસનું જોખમ ઘટાડે છે. કેન્સરની શક્યતાને ઘટાડે છે. વજનને નિયંત્રિત કરે છે. અનેક વર્ષો સુધી હાવર્ડ યુનિવર્સિટીએ મહિલાઓ અને પુરુષો પર કરેલા રીસર્ચમાં જાણવા મળ્યું છે કે જે મહિલાઓ ભોજનમાં દરરોજ ૫ ગ્રામ જેટલું જાડા અનાજનું સેવન કરે

છે તેમને હૃદયરોગથી મૃત્યુનું પ્રમાણ ૩૦% ઘટે છે અને ટાઈપ-૨ ડાયાબિટીસનું જોખમ પણ ૩૦% સુધી ઘટે છે. જ્યારે મહિલા-પુરુષ પરના રીસર્ચમાં જોવા મળ્યું છે કે જાડા અનાજના સેવનથી આંતરડામાં થતાં કેન્સરનું જોખમ ૨૧% સુધી ઘટી જાય છે. કારણ કે જાડા અનાજમાંથી મળતું ફાઈબર આંતરડાને તંદુરસ્ત રાખે છે. ઓટ્સ, બ્રાઉનબ્રેડ, ફણગાવેલા કઠોળ, સફરજન, નારંગી, સૂકી દ્રાક્ષ, ખારેક, બાફેલું બટાકુ (છાલ સાથે) બદામ વગેરેમાંથી ફાઈબર મળી શકે છે. વજન, બ્લડ સુગર, કોલેસ્ટ્રોલ તથા બ્લડ પ્રેશરને પણ તેની વપરાશથી નિયંત્રિત કરી શકાય છે. જાડુ અનાજ પાચનમાં મદદ કરે છે. કબજિયાત ઘટાડે છે. હાઈપર ટેન્શન ઘટાડે છે. આખા અનાજનું સેવન જેટલું વધારે તેટલું હાઈપર ટેન્શનનું જોખમ ઓછું. તેમાં એન્ટીઑક્સિડન્ટ અને એસીડીટી વિરોધી ગુણધર્મો છે. જે અસ્થમા અને એલર્જી જેવી તકલીફો ઘટાડી શકે છે. તેમાં રહેલા ઝીંકથી શરીરની રોગ પ્રતિકારક શક્તિ મજબૂત બને છે. જાડુ અનાજ વધુ સારી રીતે જીવવામાં અને લાંબુ જીવવામાં મદદ કરે છે. એનિમિયાને રોકવામાં મદદ કરે છે. તેમાં રહેલું મેગ્નેશિયમ હાડકાંને મજબૂત બનાવે છે. ઑબેસીટી જેવી અનિયમિતતાઓને મહાત કરવામાં મિલેટના ધાન્યો ઉપયોગી બની રહે તેમ છે. તો, “મોટું અનાજ ખાઓ, રોગોથી મુક્તિ પામો.”

આપણા સમાજ ઉપર ઋષિવર્યોનો પ્રભાવ પણ અનોખો છે અને તે એ કે લગભગ તમામ તહેવારોને તેઓએ તનમનના આરોગ્ય સાથે જોડ્યા છે અને લોકોએ પણ બરાબર આ મનિષીઓનું આયોજન સ્વીકારી પણ લીધું છે.

શારીરિક આરોગ્યની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો અમુક ઋતુમાં, અમુક જ પ્રકારનો આહાર લેવાથી અમુક રોગો ન થાય અને આરોગ્ય જળવાય એટલે ઋતુએ ઋતુએ સર્જાતા પિત્તદોષ, કફદોષ અને વાતદોષ નિવારવાની જે દૃષ્ટિ આપી છે તે અનુસાર માનવી હિન્દુ મહિનામાં આવતા પ્રતો જેવાં કે એકાદશી, અષ્ટમી, ચતુર્થી, શિવરાત્રી આવા બધા દિવસોમાં ઉપવાસમાં ફળાહાર અથવા સામો, રાજગરો વગેરે ભોજનમાં લે છે. જે પોષકતત્વોથી ભરપૂર છે અને ઉપવાસમાં પણ વ્યક્તિને શક્તિ બક્ષે છે.

આમ છતાં પણ એમ કહી શકાય કે એવા કોઈ સ્પષ્ટ પુરાવા નથી કે આખું અનાજ ખાવાથી આ બધા ફાયદા મળશે જ પણ અત્યંત પ્રોસેસડ ખોરાક ખાવા કરતાં પરસેવે કમાયેલો બાજરીનો રોટલો અને મરચું ખાવા વધુ ઉત્તમ છે. જે જીવનમાં સંતોષ અને પ્રસન્નતા પ્રસરાવે. આમ છતાં પણ ડૉક્ટરની સલાહ અનુસાર વ્યક્તિની ઉંમર, શરીરનું બંધારણ, ઋતુ, સમય, આરોગ્ય, પાચનશક્તિ વગેરે અનુસાર જ મિલેટની વપરાશ કરવી જોઈએ.

જાડા અનાજને વિવિધ પ્રકારની વાનગીઓ દ્વારા આપણા આહારમાં સામેલ કરી શકાય. જેમ કે ચોખાના સ્થાને બાજરીમાંથી ખીચડી, રાબ બનાવી શકાય, જુવાર અને મગની દાળની મસાલા ખીચડી, જવ અને રાગીને લોટ સાથે મિલાવીને રોટલી, રાજગરામાંથી લાડુ બનાવીને ખાઈ શકાય. કઠોળને અંકુરિત કરીને ખાવું સૌથી સરળ અને ફાયદાકારક છે. આ ઉપરાંત મિલેટની વિવિધ જાતોમાંથી ઢોંસા, ઉપમા, ઈડલી, સ્નેક્સ, પેનકેક, બિસ્કીટ, કૂકીઝ, ભાત, પુલાવ, હલવો, કબાબ, નુડલ્સ, પાસ્તા વગેરે પણ બનાવી શકાય.

ભારતીય ખોરાકનો અભિન્ન ભાગ છે. 'મિરેકલ મિલેટ્સ'. પ્રાચીન સમયથી ભારતની કૃષિ, સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાનો એક ભાગ છે. આ બરછટ અનાજ આ વર્ષે વિશેષ ગૌરવ એટલા માટે થાય છે કે G-20 ની અધ્યક્ષતા હેઠળ ભારત મિલેટ વર્ષના નાના મોટા કાર્યક્રમો યોજીને પ્રજાને પણ પોષણયુક્ત આહાર દ્વારા તંદુરસ્ત જીવનશૈલી અપનાવવા માટે શિક્ષિત અને જાગૃત કરી રહ્યું છે. આપણે જાણીએ છીએ કે ભારતના પ્રયત્નોથી યુ.એન. દ્વારા ૨૦૨૩ના વર્ષને 'ઈન્ટરનેશનલ ઈયર ઓફ મિલેટ્સ' જાહેર કરવામાં આવ્યું છે. ભારતને તેના આ પ્રસ્તાવમાં વિશ્વના ૭૦ કરતાં વધુ દેશોનો સાથ સાંપડ્યો છે.

નવી દિલ્હીમાં વડાપ્રધાન 'ઈન્ટરનેશનલ મિલેટ યર'ના એક મોટા સમારંભમાં મિલેટનું માહાત્મ્ય સમજાવતા હતા. ત્યારે મિલેટની શ્રેણીમાં આવતા ધાન્યોને 'શ્રી અન્ન' એવું નામાભિધાન કર્યું. આપણી સંસ્કૃતિમાં જેમ શબ્દને બ્રહ્મ કહ્યો છે, તેમ અન્નને પણ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ ગણવામાં આવે છે. 'શ્રી' સુખ, શાંતિ અને સમૃદ્ધિનો અભિનવ અર્થ પ્રગટ કરે છે અને 'બ્રહ્મ' એટલે બ્રહ્માંડના સર્જક.

સંત જ્ઞાનેશ્વર કહે છે કે, 'અન્ન જ બ્રહ્મ છે.' સમગ્ર બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થાય છે, ટકી રહે છે અને બ્રહ્માંડમાં ભળી જાય છે. તેવી જ રીતે તમામ જીવો ખોરાકમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, જીવે છે અને ખોરાકમાં ભળી જાય છે.

ભગવાન વિષ્ણુ ખોરાકના દેવતા છે. જે ખોરાકના ઉત્પાદન, પાચન અને ઉપયોગને નિયંત્રિત કરે છે. ભગવાન વિષ્ણુના હજાર

નામોમાં ભોજનાય નમઃ, ભોક્તાય નમઃ તરીકે સમાવિષ્ટ છે.

ચરકાચાર્ય જણાવે છે કે શરીર (બધા જીવો) ખોરાકથી ઉત્પન્ન થાય છે. તૈત્તરીય ઉપનિષદમાં ઉલ્લેખ છે કે અન્ન (ખોરાક) પોતે જ બ્રહ્મા છે. તેથી દરેક વ્યક્તિઓ ખોરાકનું મહત્ત્વ સમજવું જોઈએ અને ભગવાનના પવિત્ર સંસ્કાર (પ્રસાદ) તરીકે ભોજન કરવું જોઈએ. અન્ન તમામ જીવોમાં શ્રેષ્ઠ છે. આથી જ તે 'શ્રી અન્ન' છે આથી જ હવે આ જાડા ધાન્યને મોટું, કે બરછટ અનાજ નહીં પરંતુ 'શ્રી અન્ન' અથવા 'ન્યુટ્રીસીયલ' અથવા 'Super food' કહેવું જ યોગ્ય રહેશે.

ઈતિહાસમાં ડોકિયું કરીએ તો જોઈ શકાય છે કે લોકગીતોનું સાહિત્ય સમસ્ત પ્રાકૃત સમાજનું સહિયારુ સર્જન છે. આ લોકગીતોમાં વિવિધ વ્યક્તિઓના વિચાર, ભાવ અને કલ્પનાઓ વણાયેલા હોય છે. આશાઓ, આકાંક્ષાઓ અને આસ્થાઓની અભિવ્યક્તિ હોય છે. આ લોકગીતોમાં હાલરડાં, જોડકણાં, મંગલગીતો, શૌર્યગીતો, ઋતુગીતો વગેરે ગવાય છે. જગને જીવાડનાર વર્ષાદેવી જ છે. અને વર્ષાદેવી રૂઠે ત્યારે વારંવાર દુકાળનો કોપ ફેલાય છે. તો આપણાં લોકગીતોમાં પણ મેઘરાજા અને દુકાળ કે અતિવૃષ્ટિ એ લોકગીતનું કથાવસ્તુ બને છે. અહીં એક લોકગીતના થોડાં શબ્દોમાં જ વરસાદની પ્રતિક્ષા પ્રજાજનોની ચિંતામાં ફેરવાઈ જાય છે તેનું એક કલ્પના ચિત્ર છે.

'મેઘની માડીએ એમ કરી પૂછાં, (પૂછ્યું)
એવા મારા મેઘની ભાળ આપો રે રંગ વીજળી,

ઓત્તરે ગાજ્યો ને દખ્ખલ વરસિયો,
વરસ્યો મારે તે ખંડમાં રંગ વીજળી,
નાગલીને કોદરીનો ઝીણો દાણો,
વાડીએ પાકશે કેમ ચોખા રે રંગ વીજળી
મેઘની માડીએ એમ કરી પૂછાં...

નાગલી ને કોદરીનો એનો રોટલો,
શિકલે સાવ રે સૂકાણો રે રંગ વીજળી,
મેઘની માડીએ એમ કરી પૂછાં...

અહીં મેઘરાજાની માતા પોતાના પુત્ર મેઘને શોધવા નીકળ્યા છે. તે કહે છે કે ઉત્તરમાં ગર્જને દક્ષિણમાં વરસે છે, દરિયામાં ગર્જને ગામમાં વરસે છે. પણ હજુ મારો મેઘ ઘેર આવ્યો નથી. એટલે કે પોતાના ગામમાં આવ્યો નથી. જ્યાં વીજળી ચમકતી હશે ત્યાં મેઘ હોવાનો જ. એટલે વરસાદી માતા પોતાના દીકરાને શોધવા વીજળીને કહે છે. મેહુલીયાની માતા કહે છે કે આખા જગમાં ભલે વરસે પણ પોતાના ગામમાં, ખેતરમાં, ઘરમાં કૃપા નહીં કરે તો નાગલી, કોદરો જેવું ધાન વાળ્યું છે એ બરાબર નહીં પાકે અને એના દાણા ઝીણા રહી જશે. વરસાદની એટલી રાહ જોઈ કે હવે પ્રતિક્ષા ચિંતામાં ફેરવાઈ ગઈ છે.

આજે તો દુનિયાનો ૪૦% જમીન વિસ્તાર મિલેટ્સના ઉત્પાદન દ્વારા દુનિયાની ૩૦% વસ્તીને પોષે છે. ભારત વિશ્વમાં મિલેટ્સનો સૌથી મોટો ઉત્પાદક દેશ છે અને મિલેટ્સનું વધુ ઉત્પાદન કરતાં દસ દેશોમાં સામેલ છે. દેશમાં રાજસ્થાન, કર્ણાટક, મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તરપ્રદેશ, હરિયાણા, ગુજરાત, મધ્યપ્રદેશ, તમિલનાડુ, આંધ્રપ્રદેશ, ઉત્તરાખંડ વગેરે

રાજ્યોમાં જુવાર, બાજરી અને રાગીનું મોટા પ્રમાણમાં ઉત્પાદન થાય છે.

આ ‘શ્રી અન્ન’ના વધુ ઉત્પાદન માટે તથા કુપોષણની લડાઈ માટે અનેક રચનાત્મક અને વિવિધતાપૂર્ણ પ્રયાસો થયા છે. કૃષિ અને કલ્યાણ વિભાગે કેન્દ્ર સરકારના તમામ મંત્રાલયો, રાજ્યો, કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો, ખેડૂતો, સ્ટાર્ટસ અપ, નિકાસકારો, છૂટક વ્યવસાયો, હોટલ્સ, ભારતીય દૂતાવાસ વગેરેને આમાં સામેલ કર્યા છે. આંતરરાષ્ટ્રીય મિલેટ વર્ષને સફળ બનાવવા ફિટનેસ નિષ્ણાતોના વક્તવ્યો, ન્યુટ્રિશનિસ્ટ્સ, ડાયેટિશીયન્સ, એથલેટ્સ, મિલેટ્સનું પ્રદર્શન, ‘ફીટ ઈનિડ્યા’ એપ દ્વારા પ્રેમોશન, ‘ઈટ રાઈટ’ મેળાનું આયોજન અને વોકેથોનનું ફૂડ ફેસ્ટીવલ, ખેડૂતોને તાલીમ, સહાય, જમીન, આબોહવા વગેરેનું માર્ગદર્શન, વર્કશોપ, સ્પર્ધા, સેમિનાર, વાટાઘાટો, પેનલ ચર્ચાઓ, આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે ભારતીય બાજરીની વિવિધતાનું પ્રદર્શન, બીજનું વિતરણ વગેરે પ્રકારની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરી છે. વૈશ્વિક બાજરી બજારમાં બહોળો પ્રચાર અને માંગ પેદા કરવાના પ્રયત્નો થયા છે. પ્રચાર-પ્રસારના માધ્યમો, બેનર્સ, પોસ્ટર્સ, ટેસ્ટિંગ, ફૂડ બ્લોગર્સ, સ્થાનિક રેસ્ટોરાંનાં પ્રયત્નો, ખાદ્ય ચીજોની આયતો વગેરે ઉપર પણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને ‘મિરેકલ મિલેટ્સ’ના ભૂલી ગયેલા મહિમાને પુનર્જીવિત કરવાના પ્રયાસો થયા છે. જેનો હેતુ “અપના સ્વાસ્થ્ય બનાઓ, જંકફૂડ કો દૂર ભગાઓ”નો છે.

મોટું અનાજ અર્ધશુષ્ક થી શુષ્ક પ્રદેશોમાં

ઉગાડવામાં આવતું અનાજ છે. તે દુષ્કાળ સહનશીલ પાક છે. ઓછા પાણી અને ઓછા સંસાધનોથી પણ ઉત્પાદનમાં ઉત્તમ પરિણામ આપે છે. સંપૂર્ણ આહાર તરીકે ઓળખાતું આ ધાન્ય ખેડૂતોની સમૃદ્ધિના દ્વાર ખોલનાર છે. કારણ કે ઓછા સાધનો, ઓછા ખર્ચે ઉત્પન્ન થતું હોવાથી ખેડૂતોના સમય, શક્તિ, નાણાં અને સાધનોની બચત થાય છે અને ખેડૂતોને ઓછા સમયમાં વધુ આર્થિક ફાયદો કરાવી આપે તેમ છે. આ સાથે આ ધાન્ય કુપોષણના વૈશ્વિક પ્રશ્ન સામે લડવા માટેનું તથા ગરીબીની સામે લડવા માટેનું એક અસરકારક હથિયાર બની શકે તેમ છે. જગતના જે વંચિતો, પીડિતો છે એમને માટે ચાલતા પ્રોજેક્ટ-હંગરનો જવાબ પણ આ જાડા અનાજમાં રહેલો છે. નાના મોટા દુકાળ નિવારવા, સ્વમાનની જિંદગી જીવવા, જળ-વાયુ પરિવર્તન અને પ્રદૂષણના પડકારો ઝીલવામાં આ બરછટ અનાજની ખેતી પૃથ્વીના રક્ષણનો મહાદ્વાર બની શકે છે.

તો, ચાલો દુનિયા ફરીથી છપ્પનીયા દુકાળ જેવી વિકરાળ દુકાળની ઝપટમાં આવે, માનવીએ અસ્તિત્વ ટકાવવા રોજની લડાઈ લડવી પડે, ભૂખ સામેની લડાઈમાં હારી જઈએ અને મોતના મોંમા સમાતા જઈએ અને રોટી માટે રોવું પડે તેવી કપરી સ્થિતિ ઊભી થાય, સમાજમાં ઉપહાસ થાય, અનાજ, પાણી, ચારોના અભાવ ઊભો થતાં માનવ અને પશુ બધાના જીવન પર સંકટ તોળાય અને પરિણામે ભૂખમરો અને મહામારીના ભયાનક દૃશ્યો સર્જાય તે પહેલાં ચેતી જઈએ. ભારતીય

પરંપરામાં છુપાયેલા આ ડહાપણને સમજીએ અને પ્રોજેક્ટ-હંગરનો વિકલ્પ આ જાડા અનાજમાં જ શોધીએ તો પર્યાવરણને હાનિ પહોંચાડ્યા વિના ખેતીપ્રધાન દેશ આત્મનિર્ભર અને અન્નનિર્ભર બનશે અને દેશની ધરતી સોનાના ઊગલે પણ સોના જેવા પાક જરૂર આપશે. તો ભૂખ્યાજનોનો જઠરાગ્નિ ઠરશે. નહીં તો ઉમાશંકર જોશીએ કહ્યું તેમ પેટાળમાં રહેલી આગ ખંડેરોની ભસ્મકણીને પણ છોડશે નહીં. આત્મનિર્ભરતા એટલે આત્મકેન્દ્રી નહીં પણ આખા વિશ્વનું સુખ, સહકાર અને શાંતિની પણ ચિંતા તેમાં સમાયેલી છે. અહીં મહાઉપનિષદનો શ્લોક યાદ કરવો જ ઘટે.

‘અયં નિજઃ પરો વેતિગણના લઘુચેતસામ,
ઉદારચરિતાનાં તુ વસુધૈવ કુટુંબકમ્ ।

અર્થાત્ આ આપણાવાળા અને આ પારકા એવા ભેદ તો સંકુચિત ચિત્તના લોકો કરે, ઉદાર હૃદયના લોકો માટે તો સમગ્ર પૃથ્વી એક પરિવાર છે.’

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૨ થી ચાલુ)

ભગવાનનો આભાર માનવો જોઈએ. આવી દૃષ્ટિ, નિષ્ઠા અને સાતત્યથી કામ કરનાર શિક્ષક રાષ્ટ્રનો ઘડવૈયો છે. પ્રશ્નો, મુશ્કેલીઓ, વિપરિત સંજોગો હશે જ, એ પછી પણ આવું ધ્યેય રાખશો તો જિંદગીની સૌથી વધુ તૃપ્તિ અનુભવી શકશો.”

આ બૃહદ ગુજરાતના ગૌરવ સમાન આચાર્ય અને કર્મશીલ કેળવણીકારને વંદન સહ અભિનંદન!

વિરાસત અને વિસરાતું શબ્દ લાલીત્ય

- સંજય તલસાણીયા

જી હા, બદલાતી જીવનશૈલી અને લોકોની શહેર ભણી આંધળી દોટ તેમજ વિદેશી સંસ્કૃતિનું આંધળું અનુકરણ એમ ત્રિવિધ કારણે ગુજરાતી ભાષાને જે નુકસાન થયું છે તેની ખોટ કદાચ ક્યારેય પૂરી શકાય એમ નથી. જે ગુજરાતી ભાષાએ પોતાના શબ્દ લાલીત્ય, શબ્દ ગાંભિર્ય અને શબ્દ ગરિમાને કારણે દેશના સીમાડા ઓળંગી વૈશ્વિક સ્તરે સાહિત્યકારોને નામના (પ્રસિદ્ધિ) અપાવી છે એ ગુજરાતી ભાષાનું ગૌરવ છે જેમાં શંકાને સ્થાન નથી. છતાં એ ચોક્કસપણે સ્વીકારવી જ પડશે કે વિસરાતી વિરાસત અને બદલાતી જીવનશૈલીને કારણે ગુજરાતી ભાષાએ જે મીઠાશ, તળપદાપણું અને પોતીકાપણું ગુમાવ્યું છે તેથી ગુજરાતી ભાષામાં ગ્રહણ લાગ્યાની અનુભૂતિ થયા કરે છે.

હા, યાદ રહે જ્યારે ગામ, સમાજ કે રાષ્ટ્રમાં ભાષાકીય ધોવાણ થાય છે ત્યારે જે-તે સંસ્કૃતિ અને અસ્મિતાને પણ ખતમ કરી નાખે છે. એમાં પણ આજકાલ દેશના યુવાધનમાં facebook, whatsapp, twitter અને ત્રિનપત્તી ગેમ પાછળના પાગલને તો આડો આંક જ વાળ્યો છે.

सच्चा भारत गांव में बसता है मહાત્મા ગાંધીના આ કથનને એ દૃષ્ટિએથી મુલવીએ તો નિશ્ચિતપણે કહી શકાય કે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના રંગે રંગાયેલા રહેલા આપણા ગામડા અને શહેરોમાં તેની ભાતિગળ સંસ્કૃતિ, સાંસ્કૃતિક

ભૂંસાતી જતી જોઈ શકીએ છીએ.

ગામડા અને શહેરના રીતરિવાજો, ખાનપાન, રહેણાંક અને પહેરવેશ બદલાયા તેથી છેલ્લા ત્રણ દાયકામાં તેના ઘણા સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો તો નાશ પામ્યા જ છે સાથે-સાથે ગુજરાતી ભાષાના શબ્દો, શબ્દાવલીઓ, કહેવતો અને રૂઢિપ્રયોગો વગેરે પણ નાશ પામ્યા છે કે જેની ખોટ ક્યારેય પૂરી શકાય એમ નથી. યુનેસ્કોના એક સર્વેક્ષણમાં નોંધ્યું છે કે આઝાદી પછી ભારતમાં ૨૫૦ ભાષાઓ લુપ્ત થઈ ગઈ છે. એ દૃષ્ટિએ પણ ગુજરાતની ઘણી બધી લોકબોલીઓ પણ વિસરાઈ રહી છે એમાં પણ ઘર સજાવટ, પહેરવેશ, આભૂષણો, ખેતી, પશુપાલન વગેરેમાં બદલાવ આવવાથી અમુક શબ્દો, કહેવતોની સમજ શિક્ષિત સમાજમાં તો બરાબર પરંતુ ગામડા ગામના લોકોમાં પણ ભૂંસાઈ ગઈ છે. એમાં તેમનો દોષ નથી, કેમકે જે વસ્તુઓ કે શબ્દો વ્યવહારમાંથી લુપ્ત થાય છે તેને સમજવા, જાણવા અને જાળવવા અઘરું બને છે. એવી કઈ-કઈ વસ્તુઓ છે કે જેના કારણે અનેક શબ્દો લુપ્ત થયા કે જે ગામડા ગામની ઓળખ હતી તે વિસરાઈ ગયેલા શબ્દો જરા જોઈ લઈએ.

● ઘર માટેના વિસરાઈ રહેલા શબ્દો

ખોરડું - કાચું ગાર માટીની દિવાલ વાળું દેશી નળિયા અને વાંસની પટ્ટીથી બનાવેલું રહેણાંક

પછીત - ઘરની પાછળની દીવાલ કરો, જેના પર મોભ એટલે કે મજબૂત લાકડું ટેકવ્યું હોય એ મકાનની બે સામસામે દીવાલ.

મોભ કે મોભારુ - બે દીવાલમાં કરાની દિવાલને જોડતું મજબૂત લાંબુ લાકડું.

ભડું - એ દીવાલ કે જ્યાં બારસાંખ મૂકવામાં આવે છે.

બારસાંખ - મજબૂત લાકડામાંથી બનાવેલું ચોકઠું કે જેમાં કમાડ એટલે કે બારણું ફીટ કરવામાં આવે છે.

ઘોડલિયા - બારસાંખને સાંધતા બે ઘોડલા કે જેના પર લગ્ન પ્રસંગે ભરતગુંથણ કે તોરણ મૂકી બાંધી સુશોભન કરી શકાય.

પાણિયારુ - જેમાં ગોળો, હેલ, કળસિયો પ્યાલો મૂકવાની જગ્યા કે જે ઓસરીમાં પડતી રસોડાની દીવાલની બહારની દીવાલમાં સ્થિત હોય છે અથવા ત્યાં લાકડાની બનાવેલી હોય છે.

ખીંટી અથવા ખીંટી - ઓસરીની દિવાલમાં આશરે અડધો ફૂટ લાકડાની કલાત્મક ખીંટી કે જેના પર પાઘડી, તલવાર, કપડા, થેલી વગેરે લટકાવી શકાય.

નેજવું - છતને થાંભલી સાથે ટેકવવા માટે લાકડાનું નેજવું મૂકવામાં આવે છે કે જે કાષ્ટકલાનો અદ્ભૂત નમૂનો પણ હોય છે.

મોતિયું - નેવા પર નળિયાને ટેકવવા વપરાતું લાકડું.

ગોખ - ઓરડાની ઓસરીમાં પડતી દીવાલમાં બારણાથી થોડી ઉપર મૂકવામાં આવતો ઝરૂખો કે હવાબારી (વેન્ટિલેશન)

વંડી - મકાનની ચાર અથવા ત્રણ બાજુ માટીની બનાવેલ આશરે ૬ થી ૮ ફૂટની દિવાલ.

માંડ અથવા મેડી - ઘરની વંડી એટલે કે દીવાલના પ્રવેશદ્વાર પર લેવામાં આવતો બીજો માળ.

ગોખલા - વંડી એટલે કે દીવાલમાં ડેલીની બંને બાજુ બહારની દિવાલમાં માટીના કોડિયા મુકવા માટેની જગા.

છાજુ - માટીની કાચી (વંડી) દીવાલ પર વરસાદી પાણીથી થતું ધોવાણ રોકવા ઘાસ અને માટીથી બનાવેલા છાજુ.

ફળિયું - ઘરની આગળની ખુલ્લી જગ્યા કે જે ઘરની ચોતરફ અથવા આગળની જગ્યા કે જેની ફરતી વંડી હોય છે. ગામડા ગામમાં ફળિયામાં તુલસીનો ક્યારો, ગાય, બળદની કોઢ, એકાદ વૃક્ષ હોય છે કે જે ઘરની શોભા ને ચાર ચાંદ લગાવે છે.

કોઢ - ફળિયામાં ગાય, ભેંસ કે બળદ બાંધવાની જગ્યા.

ગમાણ - ગાય, ભેંસ, બળદને ચારો નાખવાની જગ્યા.

પડથાર - ફળિયાથી ઓસરીની ઊંચાઈ કે જે આશરે બે થી ત્રણ, પાંચ ફૂટ પણ હોઈ શકે. ઊંચી પડથાર વાળા ઘરની શોભા અનેરી હોય છે.

● **રસોડાના ઉપયોગી વાસણો સાધનોના વિસરાતા શબ્દો**

હેલ - ગાગર અને હાંડો, જે પિત્તળ - તાંબાનું પાણી ભરવાનું પાત્ર છે.

બુજારું - ગાગર-હેલ, ગોળાને ઢાંકવાનું પિત્તળનું અથવા જર્મન તાંબાનું ઢાંકણ.

ડોયો - ગોળામાંનું પાણી, પ્યાલા કે લોટામાં ભરવાનું પાત્ર કે જેને છેડે લાંબી ડાંડલી હોય છે.

ગરવું - રોટલા-રોટલી ભરવાનું પિત્તળ - જર્મનનું ઢાંકણવાળું વાસણ.

હાંડલુ - ખીચડી, રાંધણું કે લાપસી બનાવવાનું માટીનું પાત્ર અથવા વાસણ.

ડવલો - ખીચડી, રાંધણું કે લાપસી હલાવવાનું લાકડાનું સાધન (ચમચો)

પાટિયો - શાક અને કઢી બનાવવા માટેનું માટીનું વાસણ.

ગાડવો - ગાય, ભેંસને દોહવા તેમજ દહીં-ઘી ભરવાનું માટીનું મજબૂત વાસણ.

માણ - વાડી, ખેતરે પાણી ભરવાનું પાત્ર કે જેનું ગળું સાંકડું હોય છે.

ભૂંગલી કે ભમ્ભલી - ખેતર, વાડીએ પાણી ઠંડુ રહે તેવું, તેમજ લઈ જવા લાવવા માટેનું માટીનું પાત્ર કે જેને ગામડા ગામમાં “બતક” પણ કહે છે.

દોયણું અથવા દોણુ - ગાય, ભેંસ દોહવા તેમજ દહીં જમાવવા માટે માટીનું પાત્ર કે જે રંગે કાળું હોય છે.

વાઢી - પ્રસંગોપાત ઘી પીરસવા માટે તાંબા-પિત્તળની ધાતુનું પાત્ર.

કથરોટ - રોટલા, રોટલીનો લોટ બનાવવા/બાંધવા માટેનું પાત્ર.

તાંસળી - શાક, દૂધ, છાશ પીવા કાંસાની ધાતુનું મોટા વાડકા આકારનું પાત્ર.

ટબૂડી અથવા ટોયલી - નાના બાળકોને પાણી પીવાનું તાંબા-પિત્તળની ધાતુનું નાના લોટા આકારનું પાત્ર.

છાલિયુ - જમતી વેળાએ શાક, છાશ, દૂધ, દહીં લેવા માટેનું પિત્તળનું પાત્ર.

ઈંધણા/બળતણ - રસોઈ બનાવવા માટે વપરાતા લાકડા.

મંગાળો - ત્રણ પથ્થર કે ઈંટોનો કામચલાઉ ચૂલો.

કોઠા/કોઠી - અનાજ ભરવા, સાચવવા માટી, કુવળ, લાદમાંથી બનાવેલું મોટું પાત્ર.

સંજેરીયાનો કોઠો - દહીં, દૂધ, શાક, છાશને ઉંદર - બિલાડી - જીવજંતુથી બચાવવા માટેનું

માટીનું પાત્ર કે જે આજે ગામડા ગામમાં પણ નામશેષ થઈ ગયું છે.

સાંબેલું/ખાંડણીયું - અનાજ ખાંડવા, કુટવા માટે લાકડાનું સાધન કે જેને છેડે લોખંડની કુંડલી હોય છે.

ઘંટુલો - પથ્થરના બે પડવાળી ચક્કી કે અનાજ, કઠોળ ભરડવામાં ઉપયોગી છે.

થાળું - ઘંટી મૂકવાનું માટી અથવા લાકડાનું સાધન.

ટંક - લોખંડના પતરામાંથી બનાવેલ બેગ કે જેમાં કપડાં મૂકી શકાય.

હડફો - લાકડાની પેટી કે જેમાં રોટલા-રોટલી છાશ મૂકી શકાય.

મંજુડુ - શ્રીમંત ઘરોમાં સુંદર કાષ્ટકલાની બેનમૂન પેટી કે જેમાં રોટલી, શાક, છાશ, દહીં, ઘી, માખણ મૂકી શકાય એવું ચાર પાયાનું મોટી પેટી આકારનું પાત્ર.

ઢીંચણીયું - જમતી વખતે ઢીંચણ નીચે મૂકવાનું લાકડું અથવા ધાતુનું સાધન દેશી વૈદ્યો ખાસ તેનો જમતી વખતે આગ્રહ રાખે છે.

પડધી - તાંસળી નમી ન જાય, દૂધ - છાશ ઢળી ન જાય એ માટે તાંસળીની નીચે રાખવાનું લાકડા અગર પિત્તળનું સાધન

સિકુ - રસોડાના નાકે લટકાવવાનું દોરી-દોરડામાંથી બનાવેલું ઝુમ્મર જેવું કે જે દહીં, દૂધ, છાશ બિલાડી-ઉંદરથી રક્ષિત તેમજ ઉજાશ મળે તેથી બગડે પણ નહીં તેવું સાધન. (કાવ્ય : માખણ મેલ્યા છે મેં તો સિકા ઉપર ઝૂલતા)

ડામચિયો - ઓરડા અથવા ઓસરીની દિવાલમાં મોટું ખાનું, ઘણી જગ્યાએ તે લાકડાનું પણ હોય છે કે જેના પર ગોદડા-ગાદલા, ઓશીકા મૂકવામાં આવે

છે. (ગુજરાતીમાં કહેવત છે ડામચિયે દીવો કરો)

● આભૂષણોના વિસરતા શબ્દો

સ્ત્રી-પુરુષોના કાનના આભૂષણો

કાંપ - સ્ત્રીઓને કાનની બુટ્ટી એ પહેરવાનું સોના ચાંદીનું આભૂષણ.

પોખાની - કાનની બુટ્ટી એ પહેરવાનું સોના ચાંદીનું આભૂષણ

અકોટા - કાનની બુટ્ટી એ પહેરવાનું સોના ચાંદીનું આભૂષણ.

કડી - કાનની ઉપરની ધારે પહેરવાનું સોના ચાંદીનું આભૂષણ.

વેઢલા - કાનની ઉપરની ધારે પહેરવાનું સોના ચાંદીનું આભૂષણ.

નખલી - કાનની ધારની વચ્ચે પહેરવાનું સોના-ચાંદીનું આભૂષણ.

કોકરવા - કાનની વચ્ચે પહેરવાનું સોના-ચાંદીનું આભૂષણ

ફૂલ - પુરુષોને કાનની ઉપરની કોરે પહેરવાનું સોનાનું આભૂષણ

સ્ત્રી પુરુષોના ગળાના આભૂષણો

દાણિયુ - ડોકમાં પહેરવાનું સોનાનું કાપડની પટ્ટી પર દરજી દ્વારા સિવેલ આભૂષણ

ઝરમર - ગળામાં પહેરવાનું કાપડની પટ્ટી પર ગોથેલું સોનાનું આભૂષણ

ઝૂમણુ - ગળામાં પહેરવાનું ઊનની દોરીથી ગૂંથેલું સોનાનું આભૂષણ

માંદળીયું - ગળામાં દોરામાં પોરવાયેલું સોનાનું આભૂષણ

કાંઠલી - ઊનના દોરામાંથી ગૂંથીને બનાવેલ સોનાનું આભૂષણ

કાંઠલો - ઊનના દોરામાંથી ગૂંથીને બનાવેલ ચાંદીનું આભૂષણ

ટૂંપિયું - પુરુષોને ગળામાં પહેરવાનું આભૂષણ.

પારો - વાદળી રંગના મોતીની સેરોમાં પરોવીને બનાવેલ સોનાનું કલાત્મક આભૂષણ.

સ્ત્રી પુરુષોના હાથ પગના આભૂષણો

બલોયા - સ્ત્રીઓને હાથના કાંડે પહેરવાનું હાથીના દાંતમાંથી બનાવેલ બંગડી આકારનું આભૂષણ

ખડગ - સ્ત્રીઓને હાથના કાંડે હાથીદાંતનું બનાવેલ સોને મઢેલું આભૂષણ

બેરખા - બંને હાથના બાવડે એટલે કોણીથી ઉપર પહેરવાનું આભૂષણ

શરલ - પુરુષોને કાંડે પહેરવાનું દળદાર ચાંદીનું આભૂષણ

કળન્દિયો - સ્ત્રીઓને કાંડે પહેરવાનું ચક્ર આકારનું સોનાનું આભૂષણ.

આટાવીંટી - બે આંગળીને જોડતી સોના-ચાંદીની વીંટી

વેઢ/ફેરવો - પુરુષોને અનામિકામાં પહેરવાની સ્ત્રિંગ આકારની ચાંદીની વીંટી

કોરડો - પુરુષોને પહેલી આંગળી એ પહેરવાની ચાંદીની વીંટી

છેવીટિયા - સ્ત્રીઓને હાથના પંજા પર પાંચે આંગળીઓને જોડતી સાંકડી વીંટી

ઘોડો - સ્ત્રીઓને પહેલી આંગળી ઉપર પહેરવાની ચાંદી સોનાની વીંટી

કાંબી - સ્ત્રીઓને પગના કાંડે પહેરવાનો ચાંદીનું આભૂષણ

કડલા - પગના કાંડે પહેરવાનું ચાંદીનું આભૂષણ

બેડી/નરોડા - સ્ત્રીઓને પગના કાંડે પહેરવાનું ચાંદીનું આભૂષણ

વીંછીયા - પગની ચાર આંગળીને જોડતી સાંકડી વીંટી

સ્ત્રી-પુરુષના પહેરવેશના લુપ્ત થતા વસ્ત્રો અને શબ્દો

ચોયણી - ગામડા ગામમાં કિશોરો, યુવાનો અને પુરુષોને પગેથી ફિટ અને ઘૂંટણથી કમર સુધી ખુલતા ઘેરાનું સફેદ રંગનું વસ્ત્ર.

કબજો - પુરુષોને કેડિયાની અંદર પહેરવાનું વસ્ત્ર

કેડિયું - આખી બાયનું છાતીથી કમર સુધી ઘેરદાર રંગીન દોરાથી સિવેલુ વસ્ત્ર કે જે આજકાલ મેળાઓ તેમજ નવરાત્રિ દરમિયાન ખેલૈયાઓનું પ્રિય વસ્ત્ર છે.

ફાળીયુ - અશુભ પ્રસંગે પુરુષોને માથા ઉપર બાંધવાનો સફેદ કાપડનો કટકો/ટુવાલ

પછેડી - બહારગામ જતા-આવતા ખભા ઉપર રાખવાનું સફેદ કિનારીનું કાપડ કે જેને ઓઢવા, પહેરવા પાથરવા, ગાંસડી બાંધવા એમ વિભિન્ન કામ માટે ખેડૂતનું હાથ વધુ કાપડું.

પછેડો - સ્ત્રીઓને ઠંડીમાં ઓઢવાનું જે મોટેભાગે કથઈ કલરનું સુંદર છાપકામ કરેલું લંબચોરસ આકારનું કાપડ

મોસ્લો - નાની કુમારીકાઓને માથે ઓઢવાનું નાનું કાપડ કે જેના પર શોખીન બાલિકાઓ સુંદર ભરત કામ કરે છે.

કંચૂકી - કુમારિકાઓને પહેરવાનું બ્લાઉઝ.

કંચવો - કિશોરીઓનું પહેરવાનું ભરત ગૂંથણનું બ્લાઉઝ

કાપડું - પ્રૌઢ સ્ત્રીઓને પહેરવાનું બ્લાઉઝ

● **ખેતીવાડીના સાધન સરંજામ ભુલાતા શબ્દો**

બુંગણ - વાડીએથી ઘર સુધી અનાજ, ઘાસચારો વગેરે લાવવાનું મોટું સૂતરનું કાપડ જેને ચોંકાળ અને સલાખો પણ કહે છે.

ઝાકડો - વાડીએથી ઘર તેમજ વેચાણ સ્થળ સુધી કપાસ, અનાજ લઈ જવા ગાડા પરથી વીંટાળવાનું મોટું સૂતરાઉ કાપડ

ભરોટ્ટુ - વાડીએથી ઘર કે ખેતર સુધી નીંદણ લઈ જવા ભરેલું આખું ગાડું

નાડું - ભરોટ્ટુ બાંધવા માટે લાંબુ સૂતરનું દોરડું.

ગરેડ - ભરોટ્ટાને તંગ બાંધવાનું ખેંચવાનું લાકડાનું સાધન.

સણોથો - વાડી ફરતી કાંટાળી વાડ બનાવવા, છિંડા પુરવા માટે લાકડાનું અંગ્રેજી અક્ષર (વાઈ) આકારનું ઓજાર.

છીંડું - વાડમાં પડેલું છિંડું કે જેમાંથી રેઢિયાળ પશુઓ, ભૂંડ વગેરે ઘુસી જાય છે. કહેવત છે કે દુબળી વાડમાં છીંડા જાજા.

કોષ - કૂવામાંથી બળદ દ્વારા પાણી ખેંચવાનું ચામડા અને પતરાનું બનાવેલ વરત એટલે કે દોરડા દ્વારા ખેંચવાનું સાધન. આજકાલ ઓઈલ એન્જિન અને સબમર્સિબલ પંપ આ કામ કરે છે જે આજે બિલકુલ લુપ્ત થઈ ગયું છે.

વરતડી - કોષના મુખ ભાગે બાંધવાનું દોરડું

કાંટી - પાણીના ધોરીયામાં ઊગેલું ઘાસ, ઓવાળ, ઘાસના તણખલાને દૂર કરવા બોરડી કે જીપટા ઘાસનું ઝાળુ બનાવી, નાનું દોરડું બાંધી ખેંચવાનું સાધન.

ફાટ - ખેતરવાડીમાં જુવાર-બાજરીના ડુંડા લણવા તથા કપાસ વીણીને ભેગું કરવા પીઠ પાછળ બાંધવાનું કાપડ.

ગીંહલુ - ઘરેથી વાડીએ ખેતીના ઓજાર, ઘાસચારો, અનાજ તેમજ કપાસની ગાંસડી વગેરે લઈ જવાનું લાકડાનું પૈડા વગરનું અંગ્રેજી અક્ષર વી - આકારનું ખેડૂતોએ જાતે બનાવેલ બળદ દ્વારા ખેંચવામાં આવતું ઓજાર.

સીંકલુ - ઊભી મોલાતમાં સાંતી ચલાવતી વખતે બળદના મોં પર બાંધવાનું સુતર, કાથીનું ગુંથણીદાર સાધન કે જેથી બળદ પાકને ચાલુ કામે ખાઈ ન શકે. આજે ખેતીમાં ટ્રેક્ટર આવ્યા તેથી બળદગાડા ગયા. ટપક પદ્ધતિ આવી એટલે કોષ ગાયબ થઈ ગયા. તેથી અનેક શબ્દો લુપ્ત થયા. અહીં તેનો આછેરો પરિચય આપવાનો પ્રયાસ કર્યો છે બાકી કોષને લગતા ૨૦ ૨૫ શબ્દો એવા છે કે જે આજે ખેડૂતોની જુબાનેથી પણ વિસરાઈ ચૂક્યા છે અને જેની આપણને ચિંતા પણ ક્યાં છે? આપણને અંગ્રેજી ભાષાનું એવું તો ઘેલું લાગ્યું છે કે માતૃભાષાની વાત આવે ત્યાં મોં ફેરવી લઈએ છીએ તો પછી થઈ રહ્યું ગુજરાતીનું કલ્યાણ! એ જ રીતે ગામડા ગામમાં જુદા પ્રહાર પ્રમાણે નિશ્ચિત શબ્દો હતા જે આજે લોક જુબાનેથી પણ લગભગ લુપ્ત થવાને આરે છે. આ શબ્દો ક્યા ક્યા છે તે જાણીએ.

● જુદા જુદા પ્રહરો

પ્રાગડવાસ - વહેલી સવારનો સમય કે જ્યારે સૂરજ નારાયણ ઉદિત થયા હોય તે પહેલાનું ટાણું જેને માટે ભડકડુ, સદીયાળુ વગેરે તળપદા શબ્દો સૌરાષ્ટ્રના સાયલા-ચોટીલા વિસ્તારમાં પ્રસિદ્ધ છે.

દી'ઉગ્યા ટાણું - સૂર્ય ઉદય થયા પછીનો વખત.

શિરામણ ટાણું - દી'ઉગ્યા પછીનો સમય કે જ્યારે ખેડૂત વાડીએ જતા પહેલાં નાસ્તામાં શીરો

અને દૂધ આરોગીને પછી વાડીએ જતા એ સમય.

બપોરો - બપોરનો સમય,

રોંઢો - આશરે ત્રણ વાગ્યા પછીનો સમય.

ગોરજ ટાણું - વગડે ગયેલ ગાયોને સાંજે પરત કરવાનું ટાણું, (ગાયો ચાલતી વખતે ઉડતી રજથી પ્રચલિત થયેલો શબ્દ જેને ગો'રજ કહે છે.)

રૂંજુ ટાણું - સૂરજ અસ્ત પામ્યા પછી પશ્ચિમ દિશામાં પ્રસરેલી લાલીમાં કે જેને સંધ્યા ટાણું પણ કહે છે.

વાળુ ટાણું - સાંજના ભોજનની વેળા.

જળ જમ્યા ટાણું - મોડી રાત્રીનો સમય કે જેમાં માત્ર નિરવતા છવાયેલી હોય છે.

આ તો ફક્ત દેખીતી નજરે ધ્યાનમાં આવેલા ગણ્યા-ગાંઠ્યા શબ્દોનો પરિચય કરેલો છે બાકી હજી પણ એવા અનેક શબ્દો છે કે જેનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ બંધ થતા એ શબ્દો, લોકબોલીએથી આજે લુપ્ત થયા છે. સાચા ગુજરાતી તરીકે આપણી પવિત્ર ફરજ છે કે તેની ચિંતા અને ચિંતન કરી માતૃભાષા માટે રેલીઓ કાઢવાથી, બ્યુગલું ફૂંકવાથી કે નારેબાજીથી કંઈ માતૃભાષા અંગે જાગૃતતા નહીં આવે, આપણે સૌ સાથે મળી ગામડા ગામના બુઝુર્ગોને મળીએ, આત્મીયતા કેળવીએ અને આવા સાંસ્કૃતિક ધરોહર સમા આપણા તળપદા શબ્દો, કહેવતો, શબ્દાવલીઓ મેળવીએ, જાણીએ અને સંચય કરીને ગુજરાતી ભાષાની ગરિમા અને શબ્દલિત્યને જીવંત રાખી આપણું માતૃભાષા ઋણ અદા કરીએ.

જય જય ગરવી ગુજરાત

‘કેન્સરગીતા’ કેન્સરને મહાત આપનાર એક અધ્યાપક યોદ્ધાની સંઘર્ષયાત્રા અને પ્રેરણાગાથા

- ડૉ. ભાણજી એચ. સોમૈયા

અપમાન, વિદ્રોહ, સંઘર્ષ, સાતત્ય, ટીકા, આશાવાદ, કર્તવ્યનિષ્ઠા, આશીર્વાદ, પ્રેમ, ક્ષમા જેવા માનવીય મૂલ્યો કે એ સફળ જીવનના વૈશ્વિક સત્યો છે. જેઓએ જિંદગીમાં ભવ્ય, દિવ્ય અને અકલ્પનીય સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી છે, તેઓએ અવશ્ય જીવનના સનાતન સત્યોને સમર્પિત રહ્યા હશે જ. માનવીય મૂલ્યોને પ્રતિબદ્ધ રહી જીવનમાં સફળતાને હાંસલ કરવી એ એક અઘરું કામ છે, પણ અશક્ય નથી. જે લોકોને ‘અશક્ય’ શબ્દો સ્વીકાર્ય નથી, તેઓ ગમે તેવા જીવન સંકલ્પ સાકાર કરી શકે છે અથવા ગમે તેવા જીવલેણ રોગને મહાત કરી શકે છે.

આજે એક કવિ, લેખક, ગાયક, ઉદ્ઘોષક, પ્રેરણાદાયી વક્તા અને અધ્યાપક પ્રા. રસિકભાઈ પરમાર (ડબલ ગ્રેજ્યુએટ, પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ, બી.એડ્.) દ્વારા લિખિત પુસ્તક ‘કેન્સરગીતા’ની વાત કરવી જેમણે માનવીય મૂલ્યોને સમર્પિત રહીને મનમાં આશાવાદનો અંગીકાર કરીને કેન્સર જેવા ઝેરી અને જીવલેણ રોગને મહાત આપી છે. આજે અનેક લોકો કેન્સર રોગથી પીડિત છે અને તેની સંખ્યામાં દરરોજ વધારો થઈ રહ્યો ત્યારે ખરેખર ‘કેન્સરગીતા’ પુસ્તક ખૂબ જ પ્રાસંગિક, પ્રેરણાદાયી, માર્ગદર્શક, ઉપયોગી અને આવકારવા યોગ્ય છે.

‘કેન્સરગીતા’ લેખક પ્રા. રસિકભાઈ પરમાર

પોતાના ખરાબ અનુભવને પ્રેરણાત્મક ભાષામાં આલેખતા નોંધે છે કે, “દરેક માણસને પોતાનું શરીર વહાલું હોય છે, કારણ કે મનમાં ઘડાતા મનસૂબા શરીર દ્વારા જ સિદ્ધ થાય છે. શરીર જેટલું સ્વસ્થ અને સશક્ત હોય તેટલી જ જીવન જીવવાની અને માણવાની મજા આવે છે. પરંતુ સંજોગોવસાત શરીર જ્યારે રોગગ્રસ્ત બની જાય છે ત્યારે જીવવાની મજા મરી જતી હોય છે. એમાંય વળી કેન્સર જેવી અસાધ્ય અને જીવલેણ બીમારી લાગુ પડે ત્યારે તો માણસનું જીવન જ નરક જેવું બની જાય છે. (પૃષ્ઠ-૯)

લેખક આશાવાદી અભિગમથી લખે છે કે, “માનસિક સ્વસ્થતા ગુમાવ્યા સિવાય એકદમ હળવાશથી યોગ્ય ડૉક્ટરની સલાહ મુજબ સારવાર શરૂ કરી દો. કેન્સર સંપૂર્ણ રીતે મટી જવાનું છે એવી શ્રદ્ધા અને હકારાત્મક ભાવના સદાય જાળવી રાખશો તો ખૂબ જ સરળતાપૂર્વક તમે બાજી જીતી જશો. કેન્સર મટી શકે છે એ બાબતમાં સહેજ પણ શંકા રાખવાની જરૂર નથી. કેન્સરનો ભોગ બનનારા બધા જ માણસો કઈ મરી જતા નથી. કેન્સરના રોગ માત્ર દવાઓથી મટતો નથી. દર્દીનો હકારાત્મક અભિગમ પણ એટલો જ મહત્વનો છે.” (પૃષ્ઠ ૯-૧૦)

‘કેન્સરગીતા’ પુસ્તકના લેખક માત્ર પુસ્તકના લેખક જ નથી, પણ કેન્સર જેવા જીવલેણ રોગમાંથી મુક્ત થનારા હોનહાર યોદ્ધા

તથા આશાવાદી અધ્યાપક અને પ્રેરણાદાયી વક્તા છે. તેથી તેઓ કેન્સરના રોગીઓ માટે પ્રેરણાદાયી અભિયાન ચલાવી રહ્યા છે. 'કેન્સરગીતા' પુસ્તકના લેખક પ્રા. રસિકભાઈ પરમાર શ્રી વી.એસ.રાવલ બુનિયાદી અધ્યયન મંદિર પ્રાંતિજ, સાબરકાંઠાના નિવૃત્ત અધ્યાપક છે અને પ્રસ્તુત પુસ્તક દ્વારા કેન્સરના રોગીઓ માટે જાણે પ્રેરણાનું પરબ ચલાવે છે. તેઓએ કેન્સરના રોગમાંથી મુક્ત થયા પછી 'કેન્સરગીતા' નામનું પુસ્તક ગુજરાતને ભેટ આપ્યું છે.

જિંદગીના કપરાં ચઢાણમાં જરાય હતાશા-નિરાશ થયા વિના તેમણે સકારાત્મક અભિગમ, અડગ, ધૈર્ય, મક્કમ મનોબળનો પરિચય આપીને તબીબી સારવાર, સકારાત્મક વાંચન, પ્રાણાયામ અને ધ્યાનના સહારે કેન્સર નામના જીવલેણ અને ઝેરી રોગને મહાત આપી છે. શારીરિક સશક્ત, બહાદૂર અને હિંમતવાન માણસને ઓચિંતી ખબર પડે કે તેઓને કેન્સર છે તો તેના હાજા ગગડી જાય. પરંતુ વ્યવસાયે તેઓ અધ્યાપક હોવાથી શિક્ષક સાધારણ હોતા નથી, પણ અસાધારણ હોય છે તેનો સાક્ષાત પરિચય આપ્યો છે. પુસ્તકમાંથી પસાર થતા જાણ થાય છે કે પ્રા. રસિકભાઈ પરમારે શારીરિક ઈજા, પથરી, ભગંદર, એપેન્ડીક્ષ, ટાઈફોઈડ, મેલેરિયા, ન્યૂમોનિયા જેવી બીમારીઓનો સામનો કરીને વિજય મેળવ્યો છે. વિશેષ તો બે વખત કેન્સર જેવી ગંભીર બીમારીઓને મહાત આપીને આજે નિવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત અને સકારાત્મક જીવન જીવી રહ્યા છે.

તેઓ એક તબીબની અદાથી જણાવે છે કે આપણા આહાર-વિહાર અને વિચાર અકુદરતી

બનતાં આપણા જીવનમાં મુશ્કેલીઓ ઊભી થાય છે. આપણા ખોટા આહાર-વિહાર શારીરિક અને નકારાત્મક વિચારોના કારણે માનસિક આપત્તિ શરૂ થતી હોય છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં તેમણે પોતાના અનુભવ અને વાંચન અનુસાર કેન્સર રોગની સમજ આપવાનો સરસ પ્રયાસ કર્યો છે. પોતાને થયેલ કેન્સર રોગ દરમિયાન ભોગવવી પડેલ યાતના પર પ્રકાશ પાડ્યો છે. કેન્સરના રોગમાંથી મુક્તિ મેળવવા નિયમિતતા, પ્રાણાયામ, પ્રેરણાદાયી વાંચન, નિયમિત ધ્યાન, નકારાત્મક વિચારોને તિલાંજલી, ભયમાંથી મુક્તિ, હકારાત્મક વિચારસરણી અને પોતાની જાત પર વિશ્વાસ અને ઈશ્વર પર અપાર શ્રદ્ધા રાખવાની વાત કરી છે.

તેઓ કેન્સર રોગમાંથી બચી શક્યા તે અંગે કેટલાક પરિબળો અને ઘણી બાબતોનો લેખક ઉલ્લેખ કરે છે, તેમાં ઘણી વૈજ્ઞાનિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક સચ્ચાઈ છે જ. પરંતુ આધ્યાત્મિક રીતે જોતા એવું સ્પષ્ટ જણાય છે, તેઓની વ્યવસાય પ્રત્યેની કર્તવ્યનિષ્ઠા, તેઓના માતા-પિતા પ્રત્યેની આજ્ઞાંકિતતા, જીવનસાથી સાથેનું સમર્પણ, બંધુઓ પ્રત્યે પ્રતિબદ્ધતા, વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યેની પ્રીતિ અને એક પિતા તરીકે પોતાની પુત્રી પ્રત્યેને પવિત્ર પ્રેમ થકી તેઓ કેન્સર રોગમાંથી નીરોગી બનવા પામ્યાં છે એવું લાગ્યા વગર રહેતું નથી.

પોતે કેન્સર પીડિત રોગી હોવાથી સરકારી ધારાધોરણો મુજબ તેઓને ઘરબેઠાં પગાર મળતો જોગ હતો, પણ તેઓને અંદરના શિક્ષક તે મંજૂર ન હતું. એટલે કેન્સરના જીવલેણ રોગની વચ્ચે તેઓ પોતાના વિદ્યાર્થીઓની

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૪ ઉપર)

ઉભયાન્વયી નર્મદા

- કાકા કાલેલકર

આપણો દેશ હિંદુસ્તાન મહાદેવની મૂર્તિ છે. હિંદુસ્તાનનો નકશો જો ઊંઘો પકડીએ તો એનો આકાર શિવલિંગ જેવો દેખાય છે. ઉત્તરનો હિમાલય એ એનો પાયો અને દક્ષિણનો કન્યાકુમારીનો ભાગ એ એનું શિખર.

ગુજરાતનો નકશો જરા ફેરવીએ અને પૂર્વનો ભાગ નીચે લઈએ અને સૌરાષ્ટ્રનો છેડો - ઓખા મંડળ ઉપર તરફ આણીએ તો એ પણ શિવલિંગ જેવો જ દેખાશે. આપણે ત્યાં જેટલાં પહાડનાં શિખરો છે તે બધાં શિવલિંગો જ છે. કૈલાસના શિખરનો આકાર પણ શિવલિંગ જેવો જ છે.

અને આ પહાડોનાં જંગલોમાંથી જ્યારે કોઈ નદી નીકળે છે ત્યારે કવિઓ કહેવાના કે 'શિવજીની જટામાંથી ગંગા નીકળી'. કેટલાક લોકો તો પહાડમાંથી સરી આવતા પાણીના પ્રવાહને અપ્-સરા કહે છે. કેટલાક તો પર્વતની આવી તમામ દીકરીઓને પાર્વતી કહે છે.

આવી જ એક અપ્સરા જેવી નદીની વાત આજે કરવી છે. મહાદેવના ડુંગર પાસે માઈકાલ પર્વતની તળેટીમાં અમરકંટક કરીને એક તળાવ છે. એમાંથી નર્મદા નદી નીકળે છે. જે નદી સરસ ઘાસ ઉગાડીને ગાયોની સંખ્યા વધારે છે એને ગો-દા કહે છે. યશ આપનારી યશો-દા અને જે નદી પોતાના પ્રવાહની અને કિનારાની કુદરતી શોભા દ્વારા 'નર્મ' એટલે આનંદ આપે છે તે છે નર્મ-દા. એ નદીને કિનારે કિનારે રખડતાં જેને ઘણો જ આનંદ મળ્યો એવા કોઈ ઋષિએ આ નદીને આ નામ આપ્યું.

જેમ હિમાલયનો પહાડ તિબેટ અને ચીનથી હિંદુસ્તાનને જુદો પાડે છે તેવી જ રીતે આપણી આ નર્મદા નદી ઉત્તર ભારત અથવા હિંદુસ્તાન અને દક્ષિણ ભારત અથવા દખ્ખણ વચ્ચે આઠસો માઈલની ચળકતી નાયતી જીવતી દોડતી લીટી ખેંચે છે અને રખેને કોઈ આ કુદરતી લીટી ભૂંસી નાખે એટલા માટે ભગવાને એ નદીને ઉત્તરે વિંધ્ય અને દક્ષિણે સાતપુડાના લાંબા લાંબા પહાડ ગોઠવ્યા છે. આવા ઉમદા ભાઈઓના રક્ષણ વચ્ચે નર્મદા દોડતી અને કૂદતી અનેક પ્રાંતો વચ્ચે થઈને પસાર થતી ભૃગુકચ્છ અથવા ભરૂચ પાસે સમુદ્રને જઈને મળે છે.

અમરકંટક પાસેનો નર્મદાનો ઊગમ સમુદ્રની સપાટીથી પાંચ હજાર ફૂટની ઊંચાઈએ છે. હવે આઠસો માઈલની અંદર પાંચ હજાર ફૂટ ઊતરવું સહેલું તો નથી જ. એટલે આપણી નર્મદા ઠેકઠેકાણે નાના મોટા ભૂસકા મારે છે. એ ઉપરથી આપણા કવિપૂર્વજોએ નર્મદાને બીજું નામ આપ્યું 'રેવા'. ('રેવ' એટલે કૂદવું.)

જે નદી ડગલે ને પગલે ભૂસકો મારે છે એ નૌકાનયન માટે એટલે કે હોડીઓ દ્વારા દૂર સુધીનો પ્રવાસ કરવા માટે બહુ કામની નથી. સમુદ્રમાંથી જે વહાણ આવે છે તે નમજદા નદીમાં માંડ ત્રીસ પાંત્રીસ માઈલ અંદર ઘૂસી શકે છે. ચોમાસાને અંતે બહુ તો પચાસ માઈલ પહોંચે.

જે નદીને ઉત્તરે અને દક્ષિણે બે પહાડ ઊભેલા છે એ નદીનું પાણી નહેર ખોદી દૂર

સુધી ક્યાંથી લઈ જવાય? એટલે નર્મદા નદી જેમ વહાણવટાને માટે બહુ કામની નથી તેમ જ ખેતરોની સિંચાઈ માટે પણ વિશેષ કામની નથી. છતાં એ નદીની સેવા બીજી રીતે ઓછી નથી. એના પાણીમાં વિચરતા મગરો અને માછલાંઓ, એને કિનારે ચરતાં ઢોરો અને ખેડૂતો, અને બીજાં જાતજાતનાં પશુઓ અને એનાં આકાશમાં કલરવ કરતાં પક્ષીઓ બધાંની એ માતા છે.

ભારતવાસીઓએ પોતાની બધી ભક્તિ ભલે ગંગા ઉપર ઠાલવી હોય, પણ આપણા લોકોએ નર્મદા નદીને કિનારે ડગલે ને પગલે જેટલાં મંદિરો બાંધ્યાં છે એટલાં બીજી કોઈ પણ નદીના કિનારે નહીં હોય.

ગંગા, યમુના, ગોદાવરી, કાવેરી, ગોમતી, સરસ્વતી વગેરે નદીઓના સ્નાનપાનનું અને એમને કિનારે કરેલાં દાનનું માહાત્મ્ય પુરાણકારોએ ભલે ગમે તેટલું વર્ણવેલું હોય, પણ કોઈ ભક્તે એ નદીઓની પ્રદક્ષિણા કરવાનું વિચાર્યું નથી. જ્યારે નર્મદાના ભક્તોએ, કવિઓને સૂઝે એવા નિયમો કરી, આખી નર્મદાની પરિક્રમા અથવા ‘પરિક્રમા’ કરવાનું ગોઠવ્યું છે.

નર્મદા નદીના ઊગમથી દક્ષિણ કિનારે ચાલતાં ચાલતાં સાગરસંગમ સુધી જાઓ. ત્યાં હોડીમાં બેસી ઉત્તર કિનારે પહોંચો અને એ કિનારે ફરી પગપાળા ચાલતાં ચાલતાં અમરકંટક સુધી જાઓ ત્યારે એક પરિક્રમા પૂરી થઈ. આમાં નિયમ એવો છે કે પરિક્રમા દરમિયાન નદીનો પ્રવાહ ક્યાંય ઓળંગાય નહીં અને છતાં પ્રવાહથી બહુ દૂર પણ ન જવાય. રોજ નદીનાં દર્શન થવાં જોઈએ. પાણી પિવાય

તે નર્મદાનું જ. સાથે ધનદોલત રાખી, એશઆરામમાં પ્રવાસ ન કરાય. નર્મદાને કિનારે જંગલમાં વસતા આદિવાસીઓના મનમાં યાત્રાળુઓનાં ધનદોલત પ્રત્યે ખાસ આકર્ષણ હોય છે. વધારે પડતાં કપડાં, વાસણકૂસણ કે પૈસા હોય તો એ બોજમાંથી એ તમને મુક્ત કરવાના જ.

આપણા લોકોને એવા અર્કિચન અને ભૂખ્યા ભાઈભાંડુઓનો પોલીસ મારફતે ઈલાજ કરવાનું કોઈ કાળે સૂઝ્યું નથી. અને આદિવાસી ભાઈઓ પણ માને છે કે યાત્રાળુઓ પર આપણો લાગો જ છે. જંગલમાં લૂંટાયેલા યાત્રીઓ જંગલમાંથી બહાર આવે એટલે દાની લોકો એમને નવાં કપડાં અને સીધું આપે છે.

ભાવિક લોકો બધા નિયમોનું પાલન કરીને ખાસ - કરીને બ્રહ્મચર્યનો આગ્રહ રાખીને નર્મદાની પરિક્રમા, ધીરે ધીરે કરતાં ત્રણ વરસમાં પૂરી કરે છે. ચોમાસાના બે-ત્રણ મહિના એક ઠેકાણે રહી જવાનો અને સાધુસંતોના સત્સંગથી જીવનનું રહસ્ય સમજવાનો તેઓ આગ્રહ રાખે છે.

આવી પરિક્રમાના બે પ્રકાર હોય છે. એમાંથી જે આકરી હોય છે, તેમાં સાગર પાસે પણ નર્મદાને ઓળંગાતું નથી હોતું. ઊગમથી મુખ સુધી ગયા પછી એ જ રસ્તે પાછા ઊગમ સુધી આવી ઉત્તરને કિનારે સાગર સુધી પહોંચવાનું, અને ફરી એ જ ઉત્તરને કિનારે ઊગમ સુધી પાછા આવવાનું. આ પરિક્રમા આ રીતે બેવડી થાય છે. આનું નામ છે જલેરી.

મોજમજા અને એશઆરામ છોડીને તપસ્યાપૂર્વક એક જ નદીનું ધ્યાન કરવાનું, એને કિનારે આવેલાં મંદિરોનાં દર્શન કરવાં,

આસપાસ રહેતાં સંત-મહાત્માઓનાં વચનો સાંભળવાં અને કુદરતની શોભા અને ભવ્યતાનું સેવન કરતાં જિંદગીનાં ત્રણ વરસો પસાર કરવાં, એ કાંઈ જેવી તેવી પ્રવૃત્તિ નથી. એમાં ખડતલપણું છે, તપસ્યા છે, બહાદુરી છે; અંતર્મુખ થઈને કરવાનું આત્મચિંતન, ગરીબો સાથે એકરૂપ થવાની લાગણી છે. કુદરતમય થવાની દીક્ષા છે અને કુદરત મારફતે કુદરતમાં વિરાજતા ભગવાનનાં દર્શન કરવાની સાધના છે.

અને એ નદીકિનારાની સમૃદ્ધિ જેવીતેવી નથી. અસંખ્ય જમાનાના ઉચ્ચકોટિના સંતમહંતો, વેદાંતી સંન્યાસીઓ, અને ભગવાનની લીલા જોઈ ગદ્ગદ થનારા ભક્તો, પોતપોતાનો ઈતિહાસ આ નદીને કિનારે વાવતા આવ્યા છે. પોતાના ખાનદાનની ટેક જાળવનારા અને પ્રજારક્ષણ પાછળ પ્રાણ પાથરનારા ક્ષત્રિય વીરોએ પોતાનાં પરાક્રમો આ નદીને કિનારે અજમાવ્યાં છે. અનેક રાજાઓએ પોતાની રાજધાનીના રક્ષણને અર્થે નર્મદાને કિનારે નાનોમોટા કિલ્લાઓ બાંધ્યા છે અને ભગવાનના ઉપાસકોએ ધાર્મિક કળાની સમૃદ્ધિનું જાણે સંગ્રહાલય તૈયાર કરવા માટે મુકામે મુકામે મંદિરો તૈયાર કર્યાં છે અને દરેક મંદિર પોતાની કળા દ્વારા તમારું મન હરી લઈ અંતે શિખરની આંગળી ઊંચી કરી અનંત આકાશમાં પ્રગટ થતા મેઘશ્યામનું ધ્યાન ધરવા પ્રેરે છે.

જેમ ‘અજાન’નો અવાજ ખુદાપરસ્તોને નિમાજનું સ્મરણ કરાવે છે, તેમ જ દૂર દૂરથી દેખાતી શિખરરૂપી ચળકતી આંગળીઓ સ્તોત્રો ગાવાને પ્રેરે છે.

અને નર્મદાને કિનારે શિવજીનું કે વિષ્ણુનું, રામચંદ્રનું કે કૃષ્ણચંદ્રનું, જગત્પતિનું કે જગદંબાનું સ્ત્રોત શરૂ કરતાં પહેલાં નર્મદાષ્ટકથી

પ્રારંભ કરવાનું હોય છે - સબિંદુસિંધુ સુરખલત્ તરંગભંગરંજિતમ્ આવી રીતે પંચયામરના લઘુ-ગુરુ અક્ષરો જ્યારે નર્મદાના પ્રવાહનું અનુકરણ કરે છે ત્યારે ભક્તો મસ્તીમાં આવી કહે છે કે, ‘માતા! તારા પવિત્ર જળનું દૂરથી દર્શન થયું કે તરત આ દુનિયાની સમસ્ત બાધા દૂર થઈ જ ગઈ - ગતં તદૈવ મે ભયં ત્વદમ્બુ વીક્ષિતં યદા। અને અંતે ભક્તિમાં લીન થઈ એ નમસ્કાર કરે છે - ત્વદીય પાદ-પંકજં નમામિ દૈવિ નર્મદે।

આપણે ભૂલવું ન જોઈએ કે જેમ નર્મદા આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિની માતા છે તેમ જ તે આપણાં ભાઈભાંડુ આદિમજાતિ લોકોની પણ માતા છે. એ લોકોએ નર્મદાને બંને કિનારે હજારો વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું હતું, કેટલાક કિલ્લાઓ પણ બાંધ્યા હતા અને પોતાની એક વિશાળ આરણ્યક સંસ્કૃતિ ખીલવી હતી.

મને હમેશાં લાગ્યું છે કે હિંદુસ્તાનનો ઈતિહાસ પ્રાંતવાર કે રાજ્યવાર લખવાને બદલે નદીવાર લખાયો હોત તો એમાં પ્રજાજીવન કુદરત સાથે વણાયું હોત, અને દરેક પ્રદેશની પુરુષાર્થી જાહોજલાલી નદીના ઉગમથી મુખ સુધી તણાયેલી જડી હોત. જેમ આપણે સિંધુના કિનારાના ઘોડાઓને સૈંધવ કહીએ છીએ. ભીમાના કિનારાનું પોષણ મેળવીને પુષ્ટ થયેલા ભીમથડીના ટટ્ટુને વખાણીએ છીએ, કૃષ્ણા નદીની ખીણનાં ગાય-બળદોને વિશેષ રીતે ચાહીએ છીએ, તેવી જ રીતે જૂના કાળમાં દરેક નદીને કિનારે વિકસેલી સંસ્કૃતિ અલગ અલગ નામે ઓળખાતી હતી.

એમાંયે નર્મદા નદી એ ભારતીય સંસ્કૃતિના બે મુખ્ય વિભાગની સીમારેખા ગણાતી. રેવાની

ઉત્તરે પંચગૌડોની વિચારપ્રધાન સંસ્કૃતિ અને રેવાની દક્ષિણે દ્રાવિડોની આચારપ્રધાન સંસ્કૃતિ મુખ્ય ગણાતી. વિક્રમ સંવતની કાળગણના અને શાલિ-વાહન શકની કાળગણના બંને નર્મદાને કિનારે સંભળાય છે અને બદલાય છે.

ઉત્તર ભારત અને દક્ષિણ ભારત વચ્ચે એક લીટી દોરવાનું કામ નર્મદા કરે છે એમ મેં કહ્યું ખરું. પણ એની સાથે હરિફાઈ કરનારી એક બીજી નદી પણ છે. નર્મદાએ મધ્ય હિંદુસ્તાનથી પશ્ચિમ કિનારા સુધી લીટી દોરી. એ જાણે બરાબર ન થયું એમ માનીને ગોદાવરીએ પશ્ચિમના પહાડ સહ્યાદ્રિથી પ્રારંભ કરી પૂર્વસાગર સુધી એક ત્રાંસી લીટી ખેંચી છે. એટલે ઉત્તરના બ્રાહ્મણો સંકલ્પ બોલતી વખતે કહેવાના - “રેવાયા: ઉત્તરે તીરે” જ્યારે પૈઠણના રાજ્યના અભિમાની અમે દક્ષિણી લોકો “ગોદાવર્યા: દક્ષિણે તીરે” એમ બોલવાના. જે નદીને કિનારે શાલિવાહન અથવા શાતવાહન રાજાઓએ માટીમાંથી માણસો બનાવી એ ફોજ દ્વારા યવનોને હરાવ્યા, તે ગોદાવરીને સંકલ્પમાં સ્થાન ન મળે એ કેમ ચાલે?

નર્મદા નદીની પરિક્રમ્મા તો મેં નથી કરી. અમરકંટક જઈને ઊગમનું દર્શન કરવાનો સંકલ્પ બહુ જૂનો છે. ગયે વરસે રીવા રાજધાની સુધી ગયા પણ હતા. પણ અમરકંટક જવાયું નહીં. નર્મદાનાં દર્શન તો ઠેકઠેકાણ કર્યાં છે. એમાંનું વિશેષ કાવ્ય અનુભવ્યું તે જબલપુર પાસે ભેડાઘાટમાં.

ભેડાઘાટમાં, હોડીમાં બેસીને આરસપહાણના પીળાનીળા પથરા વચ્ચે જ્યારે જલવિહાર કરીએ છીએ ત્યારે એમ જ લાગે છે કે જાણે યોગવિદ્યામાં પ્રવેશ કરી માનવચિત્તનાં ગૂઢ

રહસ્યો ઉકેલીએ છીએ. અને એમાંયે જ્યારે બંદરકૂદની પાસે પહોંચીએ છીએ અને જૂના સરદારો ઘોડાને ઈશારો કરી પેલી પાર સુધી કૂદાની વાતો સાંભળીએ છીએ ત્યારે જાણે મધ્યકાલનો ઈતિહાસ ફરી વાર જીવતો થાય છે.

આ ગૂઢ સ્થાનનું આ માહાત્મ્ય ઓળખીને જ કોઈ યોગવિદ્યાના ઉપાસકે પાસેની ટેકરી ઉપર ચોસઠ યોગિનીનું મંદિર બાંધ્યું હશે અને એ યોગિનીના ચક્ર વચ્ચે નંદી ઉપર બિરાજેલાં શિવપાર્વતીને સ્થાપ્યાં હશે. એ યોગિનીની મૂર્તિઓ જોઈને ભારતીય સ્થાપત્ય પ્રત્યે માથું નમે છે અને એવી મૂર્તિઓ જેમણે ખંડિત કરી એમની ધર્માધતા પ્રત્યે ગ્લાનિ પેદા થાય છે. પણ આપણે તો ખંડિત મૂર્તિઓ જોવાને ક્યારના ટેવાયા છીએ.

ધુંવાધાર, પ્રકૃત્તિનું એક સ્વતંત્ર કાવ્ય છે. પાણીને જો જીવન કહીએ તો અધ:પાતને કારણે ખંડ ખંડ થયા પછી પણ જે સહેજે પૂર્વરૂપ ધારણ કરે છે અને શાંતપણે આગળ વહે છે તે ખરેખર જીવનતમ છે. ચોમાસામાં જ્યારે આખો પ્રદેશ જળબંબોળ થાય છે ત્યારે ન મળે ‘ધાર’ અને ન નીકળે એમાંથી વરાળ જેવી ‘ધુંવા’. ચોમાસું ઓસરી ગયા પછી જ ધુંવાધારની મસ્તી જોઈ લેવી. ધોધ ઉપર મીટ માંડીને ધ્યાન કરવાનું હું પસંદ નહીં કરું, કેમ કે ધોધ એ કેફી વસ્તુ છે. એ ધોધમાંથી જ્યારે ધોબીઘાટના સાબુનાં પાણીની ભાત દેખા દે છે અને આસપાસ ઠંડી વરાળના ગોટેગોટા રમત રમે છે ત્યારે જેમ જુઓ તેમ ચિત્તવૃત્તિ અસ્વસ્થ થઈ જાય છે. એ દૃશ્ય ધરાઈને જોયા પછી, પાછાં ફરતાં એમ જ લાગે છે કે જીવનના કોઈ કટોકટીના પ્રસંગમાંથી આપણે બહાર નીકળ્યા છીએ. અને આટલા અનુભવ પછી આપણે પહેલાંના જેવા રહ્યા નથી.

ઈટારસી-હોશંગાબાદ પાસેની નર્મદા સાવ જુદી જ છે. ત્યાંના પથરા ત્રાંસા ત્રાંસા જમીનમાં ખૂંચેલા હોય છે. ક્યા ધરતીકંપથી પથરાનાં પડો આવાં વિષમ થયાં છે એ કોઈ કહી શકે નહીં. નર્મદાને કિનારે ભગવાનની આકૃતિ ધારણ કરીને બેઠેલા પાપણો પણ કશું કહી ન શકે.

અને એ જ નર્મદા જ્યારે પાઘડી-પને આવેલા ભરૂચના કિનારાને ધોઈ કાઢે છે અને અંકલેશ્વરના ખલાસીઓને રમાડે છે, ત્યારે એ નદી સાવ જુદી જ દેખાય છે.

કબીરવડ પાસે પોતાને ખોળે એક બેટને ઉછેરવાનો લહાવો જેને એક વાર મળ્યો, તે સાગર-સંગમ વખતે પણ એવા જ બેટ-બાળકને ઉછેરે અને કેળવે તો તેમાં આશ્ચર્ય શું?

કબીરવડ એ હિંદુસ્તાનનાં અનેક આશ્ચર્યોમાંનું એક છે. લાખો, લોકો જેની છાયામાં બેસી શકે અને મોટી મોટી ફોજો જેની છાયામાં પડાવી નાખી શકે, એવો એક વડ નર્મદાપ્રવાહની વચ્ચે એક બેટમાં પુરાણ-પુરુષની પેઠે અનંતકાળની પ્રતીક્ષા કરે છે. મહારેલ આવે એટલે બેટનો એક ભાગ એમાં તણાઈ જાય. એની સાથે એ વડની અનેક શાખાઓ અને વડવાઈઓ પણ તણાઈ જાય. કબીરવડના આવા ભાગલા અત્યાર સુધી કેટલી વાર થયા એની નોંધ ઈતિહાસ પાસે નથી. નદી વહેતી જાય છે અને વડને નવી નવી કૂંપળો ફૂટતી જાય છે! સનાતન કાળ વૃદ્ધ પણ છે અને બાળક પણ છે. એ ત્રિકાળજ્ઞાની પણ છે અને બાળક પણ છે. એ ત્રિકાળજ્ઞાની પણ છે અને વિસ્મરણશીલ પણ છે.

એ કાળ ભગવાનનું અને કાલાતીત પરમાત્માનું અખંડ ધ્યાન ધરનારા ઋષિમુનિઓ

અને સંતમહાત્માઓ જેને કિનારે યુગેયુગે વસતા આવ્યા છે, તે આર્ય અનાર્ય સમસ્તની માતા નર્મદા ભૂત-ભવિષ્ય-વર્તમાનના માનવીઓનું કલ્યાણ કરે. જય નર્મદે હર!

ઓગસ્ટ, ૧૯૫૫

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૪૨ થી ચાલુ)

નોંધ : નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિ અમદાવાદ દ્વારા આ માહિતી છે.

આંકડાકીય માહિતી

વર્ષ	બાળ-વાટિકા	ધોરણ-૧	કુલ
૨૦૨૦-૨૧	૦૦	૨૦૦૬૨	૨૦૦૬૨
૨૦૨૧-૨૨	૦૦	૨૩૦૫૩	૨૩૦૫૩
૨૨૦૨૨-૨૩	૦૦	૨૪૧૧૦	૨૪૧૧૦
૨૦૨૩-૨૪	૧૫૮૭૩	૬૨૮૪	૨૨૧૬૭
૨૦૨૪-૨૫	૮૨૩૧	૨૦૧૩૦	૨૮૩૬૧

અમદાવાદમાં ૧૦ વર્ષમાં મ્યુનિસિપલ પ્રાથમિક શાળામાં પ્રવેશ લેનારા વિદ્યાર્થીની સંખ્યા

વર્ષ	વિદ્યાર્થી	વર્ષ	વિદ્યાર્થી
૨૦૧૪-૧૫	૪૩૮૭	૨૦૨૦-૨૧	૩૩૩૪
૨૦૧૫-૧૬	૫૪૮૧	૨૦૨૧-૨૨	૬૨૮૮
૨૦૧૬-૧૭	૫૦૦૫	૨૦૨૨-૨૩	૮૫૦૦
૨૦૧૭-૧૮	૫૨૧૮	૨૦૨૩-૨૪	૫૩૧૫
૨૦૧૮-૧૯	૫૭૮૧		
૨૦૧૯-૨૦	૫૨૭૨	કુલ	૫૫૬૦૩

ઠેકુઆની લાલચ

- પ્રવીણભાઈ ખેમાભાઈ મકવાણા “ગાફેલ”

(આ લેખમાં હરીશ નામના વિદ્યાર્થી વિશે વાત આલેખી છે. ઠેકુઆની લાલચથી પોતે ભણે છે અને એક લોકપ્રિય શિક્ષક બને છે. એક અનોખી કેળવણીની યાત્રા બની જાય છે. વાયકોને સૌને ગમશે જ એવો મને આત્મવિશ્વાસ છે.) બિહારના દરબંગા જિલ્લાના એક ગામમાં સન ૧૯૫૨માં જન્મેલા હરીશને ભણવામાં બિલકુલ રસ નહોતો. સામાન્ય રીતે જોઈએ તો બિહારના અંતરિયાળ ગામડામાં અને એ પણ ભારતના આઝાદી કાળમાં કોઈ બાળકને ભણવામાં રસ ન હોય તેમાં કશું અજુગતું નહોતું. એ તો આજે પણ ઘણાંને રસ નથી હોતો પરંતુ હરીશની વાત અલગ છે. એના પિતા પોતે શાળા ચલાવતાં અને પ્રતિષ્ઠિત શિક્ષક હતા. (એના પિતાની વાત પણ રોચક છે. એમણે શાળા શિક્ષણ લીધું જ નહોતું. યુવાનીમાં ભણવાનું મન થયું. જાતે જ પાઠ્યપુસ્તક લઈ અભ્યાસ શરૂ કર્યો. એટલો અભ્યાસ કર્યો કે એક દિવસ પોતે શાળા શરૂ કરી લોકોને શિક્ષણ આપવાનું શરૂ કર્યું. નોંધ - એ સમયે શાળા પૈસા કમાવા નહીં જ્ઞાન આપવા શરૂ કરાતી.) હરીશથી અઢાર વર્ષ મોટો એનો ભાઈ ગોલડ મેડલિસ્ટ હોનહાર વિદ્યાર્થી અને ગણિતજ્ઞ હતો. આમ છતાં આ બન્ને હરીશને અભ્યાસમાં રૂચિ જગાવવામાં સફળ ન થયાં! બાળ હરીશ એટલું જ ભણતો જેનાથી પાસ થઈ જવાય. એ સમયે ત્રણ વિષયમાં નાપાસ થાય ત્યાં સુધી આગળના ધોરણમાં પ્રમોશન મળી જતું. હરીશ ત્રણથી વધારે

વિષયમાં નાપાસ ન થવાય એટલી કાળજી રાખતો.

હરીશના માતાશ્રી પોતે અભણ હતાં. તેઓને શિક્ષણ અંગે કશી જાણકારી નહોતી પણ એક દિવસ તેમણે બાર તેર વર્ષના હરીશને કહ્યું કે જો તું એક કલાક તારા પુસ્તક અને કલમ લઈને રૂમમાં એક જગ્યાએ બેસ તો તને બે ‘ઠેકુઆ’ આપીશ. (બિહારમાં છઠ્ઠ પૂજાનું આગવું મહત્ત્વ છે. આ દિવસે પૂરી પવિત્રતા સાથે ઠેકુઆનો પ્રસાદ બનાવવામાં આવે.) બાળ હરીશને ઠેકુઆ બહુ ભાવે એ માતાને ખબર. આમ છતાં માતાની જાળમાં ન ફસાવા હરીશે ચોખવટ કરી લીધી કે, ‘પુસ્તક-કલમ લઈને ભણવાનું કે ખાલી બેસવાનું?’ માતાએ કહ્યું, ‘ખાલી બેસવાનું પણ જો તારું મન હોય અને ભણવું હોય તો મનાઈ નહીં. તું ભણી શકે.’ બસ એક જગ્યાએ બેસી રહે એટલે દર કલાકે બે ઠેકુઆ મળશે.

હરીશ ઠેકુઆ માટે રૂમમાં બેસવા લાગ્યો. શરૂઆતમાં તો એ રૂમની અંદરની બધી વસ્તુઓ જોયા કરે પણ થોડા સમયમાં કંટાળી જાય. રૂમમાં જ પારદર્શક પાત્રમાં માએ ઠેકુઆ પણ રાખેલા હોય. ઠેકુઆની લાલચે અને પારિવારિક વચનબદ્ધતાના સંસ્કારના કારણે ઊભો ન થતો. આખરે સમય પસાર કરવા તે પોતાના પાઠ્યપુસ્તક વાંચવા લાગ્યો. હરીશને ખબર પણ ન પડી કે ઠેકુઆની લાલચે ભણવા લાગ્યો. તેને ખબર પડી કે અભ્યાસ તો એક રસપ્રદ અને આનંદ આપતી પ્રવૃત્તિ છે. બસ

અભણ માએ ભણવાની ભૂખ જગાડી અને હરીશનો અભ્યાસ ટોપ ગિયરમાં શરૂ થયો. અહીંથી શરૂ થયેલી યાત્રાએ હરીશને એક પ્રતિષ્ઠિત શિક્ષક બનાવી દીધો.

આ હરીશ એટલે આઈ.આઈ.ટી. કાનપુરના ફિઝિક્સ પ્રાધ્યાપક પદ્મશ્રી એચ. સી. વર્મા.

‘એક માતા સો શિક્ષકની ગરજ સારે’ કહેવતને સાર્થક કરતી એચ.સી. વર્માનું પ્રેરણાત્મક ફૂલ ઈન્ટરવ્યૂની લીંક પહેલી કોમેન્ટમાં આ નાનકડી મજાની વાત સૌને પ્રેરણા આપશે.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૭ થી ચાલુ)

કારકિર્દીની ચિંતા કરતા હતા. માટે જ અસહ્ય પીડાઓ વચ્ચે એમણે પોતાની કમરે બેલ્ટ બાંધીને એક અધ્યાપક તરીકે અધ્યાપનનું કામ કરવા ઉમદા સંકલ્પ કર્યો અને બજાવ્યો. શું આવા અધ્યાપકનો જીવ દિવ્ય ચેતના લઈ શકે? તેમણે ભગવાનને શુદ્ધ મન અને પવિત્ર પ્રેમથી પોતાની પુત્રી માટે પ્રાર્થના કરેલી, “હે ભગવાન! મને જિંદગીનું માત્ર એક જ વરસ આપ, જેથી હું મારી વહાલસોયી દીકરીના હાથ પીળા કરી શકું?” શું આવા પ્રેમાળ પિતાની પ્રાર્થનાથી નિરર્થક જાય ખરી? શું વિશ્વ ચેતના એક દિકરીની છત્રછાયા ઝૂંટવી શકે ખરી?

ખરેખર ‘કેન્સરગીતા’ એક અતિ ભૌતિક અને આધુનિક યુગમાં આધ્યાત્મિકતા તરફ મીટ માંડવા પ્રેરે તેવું પુસ્તક છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકને તત્કાલીન મુખ્યમંત્રીશ્રી માનનીય આનંદીબેન પટેલે અદ્ભુત રીતે શુભેચ્છા પાઠવી છે. ગુજરાતના મૂર્ધન્ય સાહિત્યકાર ડૉ. કેશુભાઈ દેસાઈએ પુસ્તકને વધાવ્યું અને પ્રેરક જણાવ્યું છે. આ ઉપરાંત ગુજરાતના જાણીતા કેળવણીકાર પ્રા. મહેન્દ્રભાઈ પરમાર, જાણીતા શિક્ષણવિદ્ પ્રિ. ડૉ. દિલીપભાઈ

કે. વ્યાસ, જમનાદાસ એમ. નરસિંઘાણી, દીપકભાઈ ગોહિલ, મનહરભાઈ પરમાર વગેરે એ બિરદાવ્યું છે. ખરેખર પ્રા. રસિકભાઈ પરમાર અભિનંદનને પાત્ર યોદ્ધા અને અધિકારી છે.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૮ થી ચાલુ)

કરવામાં આવી. સરસ્વતીના સંગીતની આગવી વિશેષતા રહી છે. જે આ કાર્યક્રમ થકી સંગીતની અનોખી દુનિયાની પ્રતીતિ કરાવી.

શિબિરના બીજા દિવસની પ્રથમ બેઠકના વક્તાશ્રી પૂર્વ આઈ.એ.એસ. અધિકારી અને એકઝીક્યુટિવ ડાયરેક્ટર અદાણી ફાઉન્ડેશન, અદાણી સ્કીલ ડેવલોપમેન્ટ કંપની અને ડાયરેક્ટર ગુજરાત અદાણી ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ મેડિકલ સાયન્સ કોલેજના શ્રી વસંતભાઈ ગઢવી હતા. જેઓએ મેઘાણીના કાવ્યો, ‘કાળ સૈન્ય આવ્યા’ - ‘બીડી વાળનારનું ગીત’ - ‘હાલરડા’નું સુંદર રીતે રસદર્શન કરાવ્યું. લઘુવિરામ બાદ, શ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈ અને શ્રી સજુભા દ્વારા વિદ્યાર્થીસિંઘ શા માટે જરૂરી? ‘વિદ્યાર્થી સંઘ કઈ રીતે સક્રિય કરી શકાય’ તે માટે વિવિધ સૂચનો - માર્ગદર્શન પૂરું પાડ્યું. લોકશાહીના પાઠ બાળકો શાળા દ્વારા જ ગ્રહણ કરે છે. વિદ્યાર્થીસંઘ થકી જ બાળકોનું ઘડતર મૂલ્યો-નૈતિકતાના પાઠ શીખવી શકાય છે.

શ્રી સજુભાએ ‘જૂનું ઘર ખાલી કરતાં’ કાવ્યનું રસદર્શન ભાવવિભોરતાથી કરાવ્યું.

બીજા દિવસના અંતિમ ચરણમાં વયમર્યાદાના કારણે નિવૃત્ત થતા શિક્ષકશ્રી હરિભાઈ ચૌધરી અને જે. એન. બાલિકાના ગ્રંથપાલશ્રી જયેશભાઈનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું તેમજ વિદ્યામંડળના મંત્રીશ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈ દેવેએ નિવૃત્ત જીવનની શુભેચ્છા પાઠવી હતી.

સફળતાની ઉડાન

- હેતલ મહેતા

“આપને ચીટીંગ કે બારે મેં ક્યું બતાયા? આપ જૂઠ ભી બોલ સકતે થે!”

“મેરા મન નહીં માના મેમ કે એક ચીટીંગ છુપાને કે લિયે દુસરી ચીટીંગ કરું”

“તો ફિર ચીટીંગ કી હી ક્યું?”

“મેમ, પતા હી નહીં થા કે ચીટીંગ ગલત બાત હૈ. હમારે યહાં ટીચર્સ ખુદ કરવાતે થે.”

“તો ફીર અગલે સાલ પાસ કેસે હુએ? ટીચર્સને ફિર સે ચીટીંગ કરવાઈ?”

“જી મેમ! સબને ચીટીંગ કી પર મૈને નહીં કી. સબક કી ફસ્ટ ડિવિઝન આઈ ઓર મેરી થર્ડ. લેકિન મેં સબસે જ્યાદા ખુશ થા સર. ઉસ દિન સમજ આયા કે ઈમાનદારી કી થર્ડ ડિવિઝન બેઈમાની કી ફસ્ટ ડિવિઝન સે કઈ જ્યાદા ખુશી દેતી હૈ.”

આ સંવાદ છે, 12th Fail ફિલ્મનો. UPSC પાસ કરેલ મનોજકુમાર જ્યારે ઈન્ટરવ્યુ માટે જાય છે, ત્યારે અધિકારીઓ અને મનોજકુમાર વચ્ચે જે સંવાદ રચાય છે તે અહીં પ્રસ્તુત કર્યો છે. IPS અધિકારી મનોજકુમાર શર્માના જીવન પરથી અનુસાર પાઠકે લખેલ પુસ્તક ટ્વેલ્થ ફેલ બેસ્ટ સેલર પુસ્તક સાબિત થયું અને વિધુ વિનોદ ચોપડાને તે પુસ્તક એટલું ગમ્યું કે તેના પરથી તેમણે ફિલ્મ બનાવી નાખી. આ ફિલ્મ દર્શકોને પણ ખૂબ પસંદ આવી. ફિલ્મ સફળ થવાનું કારણ અને પુસ્તક બેસ્ટ સેલર બનવાનું કારણ મૂળે તો

મનોજકુમાર શર્માની નિષ્ફળતામાંથી સફળતાની ઉડાનની કહાની છે. એટલે એમ કહી શકીએ કે પુસ્તક અને ફિલ્મની સફળતા મનોજકુમારને આભારી છે. મનોજકુમાર શર્માની જીવનગાથા આજના વિદ્યાર્થીઓ, યુવા પેઢી અને હું તો કહું છું કે દરેક વ્યક્તિને પ્રેરણા પૂરી પાડે એવી છે.

પુસ્તકના લેખક અનુરાગ પાઠક ૧૫ વર્ષ સુધી મનોજકુમાર શર્માના રૂમ પાર્ટનર હતા. આથી જ તેઓ મનોજકુમારની ખૂબી અને ખામી વર્ણવામાં સફળ રહ્યા છે. તેમણે પુસ્તકમાં મનોજકુમારના જીવનને ઘણું નિકટથી વર્ણવી બતાવ્યું છે.

ધોરણ ૯ અને ૧૦માં થઈ ડિવિઝન મેળવ્યા બાદ ધોરણ-૧૧માં મનોજકુમાર પાસ થયા હતા. પરંતુ, ધોરણ-૧૨ની પરીક્ષામાં હિન્દી વિષય સિવાય બધા જ વિષયોમાં તેઓ નાપાસ થયા હતા. મનોજકુમાર શર્મા જ્યારે ૧૨મા ધોરણમાં હતા, ત્યારે એક ઉચ્ચ અધિકારી દ્વારા સ્કૂલની પરીક્ષાની છેતરપિંડી વિરુદ્ધ લીધેલ કડક પગલાંથી તેમના મગજમાં તે અધિકારી વિશેની એક સારી છાપ ઉત્પન્ન થઈ. બાકીના વિદ્યાર્થીઓને તે અધિકારી આંખના કણાની જેમ ખૂંચ્યા હતા, કેમ કે એમના લીધે તેઓ પરીક્ષામાં ચોરી કરી શક્યા નહોતા. અને નાપાસ થયા હતા. પણ, મનોજકુમારે એ અધિકારીને જુદી જ દૃષ્ટિથી જોયા હતા. આથી જ તેમણે મનોમન નક્કી કરી લીધું કે તેમણે મધ્યપ્રદેશ પબ્લિક સર્વિસ કમિશનની પરીક્ષા

પાસ કરવી અને પછી આવી રીતે મોટા અધિકારી બનવું. પણ, ગ્વાલિયર ગયા બાદ તેમને ખબર પડી કે IPSનો હોદ્દો તો એનાથી પણ ઉચ્ચ હોય છે, અને શરૂ થઈ સફળતાની ઉડાનની કહાની...

નિષ્ફળતામાંથી શીખ :

આપણે ઘણી વાર જોઈએ છીએ કે વ્યક્તિ કોઈ બાબતમાં નિષ્ફળ થાય એટલે હિંમત હારી જાય છે. તે એવું વિચારવા લાગે છે હવે મંજિલ સુધી પહોંચી શકાશે નહિ. પણ એ બાબતે મનોજકુમાર પાસેથી આપણને ઘણું શીખવા મળે છે. તેઓ જ્યારે ધોરણ-૧૨ની પરીક્ષા આપી રહ્યા હતા, ત્યારે એક ઉચ્ચ અધિકારીની સંસ્થા મુલાકાત દરમિયાન છેતરપિંડી કરવાનું શક્ય ન બન્યું. જેથી તેઓ એ વર્ષે નાપાસ થયા, પરંતુ તેમના મનોમસ્તિષ્ક પર એ અધિકારીની ગૌરવપૂર્ણ છાપ ઊંડી ઉતરી ગઈ. નાપાસ થવાથી તેમણે હાર ના માની અને બેવડો પ્રયત્ન શરૂ રાખ્યો. સાથોસાથ એ નિષ્ફળતાએ એમનામાં સત્યની સમજ અને ઈમાનદારીનાં બીજ રોપ્યાં.

સત્યની સમજ :

નાપાસ થયા બાદ તેઓ સમજી ચૂક્યા હતા કે કોપી કરવી એ બેઈમાની છે. ઈમાનદારીથી અને જાતમહેનતથી પાસ થવું એ આત્માને સંતોષ આપે છે. આ સત્યને તેઓ સમજી ચૂક્યા હતા, અને તેથી જ તેમણે બીજી વખત અપાતી પરીક્ષામાં જરા પણ કોપી ન કરી. તેમનો થર્ડ ડિવિઝન આવ્યો હતો, પણ તેઓ મનથી ખૂબ જ ખુશ હતા.

લક્ષ્ય :

સ્વામી વિવેકાનંદે કહ્યું છે, “કોઈ લક્ષ્ય

માણસના સાહસથી મોટું નથી હોતું. જે લડતો નથી એ જ હારે છે.”

લક્ષ્ય નિર્ધારણ વગર આપણે આપણા ભવિષ્યનું આયોજન કરી શકતા નથી. મનોજકુમાર શર્માએ પોતે નક્કી કરી નાખ્યું હતું કે તેઓ મોટા અધિકારી બનશે. તેઓ ગ્વાલિયર ગયા ત્યારે IPSની પોસ્ટ શું હોય છે તેના વિશે તેઓ જાણતા પણ ન હતા. છતાં જ્યારે તેમણે જાણ્યું કે સમાજમાં અને રાષ્ટ્રમાં IPS અધિકારીની એક અલગ છાપ હોય છે. પોતે જે અધિકારી બનવા ઈચ્છે છે તેનાથી પણ IPSનો હોદ્દો ઊંચો હોય છે. એટલે તેમણે IPS અધિકારી બનવાના લક્ષ્યને જ નિર્ધારિત કરી નાખ્યું.

સંઘર્ષમય જીવન :

મનોજકુમાર શર્માને પોતાના લક્ષ્ય સુધી પહોંચવા માટે ઘણી મુસીબતોનો સામનો કરવો પડ્યો હતો. તેમણે ફૂટપાથ પર સૂવું પડ્યું, શ્રીમંત પરિવારના કૂતરા ફેરવવા પડ્યા અને મજૂરી પણ કરવી પડી. હીરાને ચમકવા માટે જેમ ઘસાવું પડે છે; સોનાને સુંદર ઘાટ મેળવવા માટે જેમ આગમાં હોમાવું પડે છે; લોખંડને વધુ મજબૂત થવા જેમ ટીપાવું પડે છે; તેમ વ્યક્તિના જીવનમાં આવતા સંઘર્ષ પણ તેને વધુ મજબૂત બનાવે છે, વધુ સુંદર બનાવે છે અને તે દીપી ઊઠે છે. તેવું જ મનોજકુમારના જીવનમાં બન્યું. ખૂબ જ આર્થિક તંગી હોવા છતાં તેઓ પોતાના પથ પરથી ચલિત ન થયા અને સફળતાના શિખર ચૂમવા ઝઝૂમતા રહ્યા.

આત્મવિશ્વાસ :

જ્યારે કોઈ વિદ્યાર્થીને એમ ખબર પડે કે તેના પોતાના અને તેના પ્રતિસ્પર્ધીઓ વચ્ચે

જમીન આસમાનનો ફરક છે. પ્રતિસ્પર્ધાઓ બધા ખૂબ જ ઊંચા ગુણ સાથે પાસ થયેલ છે. તેઓ મારફાડ અંગ્રેજી બોલી શકે છે. તેઓના મોં માગ્યા ખર્ચા તેમનો પરિવાર પૂરા કરી શકે છે. જેમણે પરીક્ષાની તૈયારી કરવા સિવાય બીજું કોઈ કામ કરવાનું નથી. જેમને ભણતરમાં પરિવારનો પણ સહયોગ મળી રહ્યો છે. જેમના પરિવારજનો ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલ છે અને ઊંચા હોદ્દાઓ પર ફરજ બજાવી રહ્યા છે. આવા પ્રતિસ્પર્ધાઓને જોઈને એ વિદ્યાર્થી મનથી હારી જાય છે. તે એમ માની બેસે છે કે આમની સાથે મારી સ્પર્ધા કેવી રીતે થઈ શકે? આમાં હું એમનાથી જીતી શકું જ નહીં. આવા પ્રકારના વિચારોથી તે વિદ્યાર્થી પોતાનો આત્મવિશ્વાસ ગુમાવી બેસે છે. તેવા વિદ્યાર્થીઓ માટે મનોજકુમાર એક ઉદાહરણરૂપ છે. ધોરણ-૧૨ નાપાસ, ભાંગ્યું તુટ્યું અંગ્રેજી, આર્થિક તંગી, પરિવાર તરફથી બીજો કોઈ સહયોગ નહિ છતાં બધી જ વિપરીત પરિસ્થિતિ વચ્ચે એમણે પોતાનો આત્મવિશ્વાસ જાળવી રાખ્યો.

સખત પરિશ્રમ :

સફળતા માટે સખત પરિશ્રમનો બીજો કોઈ વિકલ્પ નથી. પરિશ્રમ દુઃખને સુખમાં, નિરાશાને આશામાં અને નિષ્ફળતાને સફળતામાં ફેરવી નાખે છે. પ્રયંડ પરિશ્રમ અને પ્રબળ પુરુષાર્થના બળે જ મનુષ્ય પ્રગતિની પરિસીમાએ પહોંચી શકે છે.

સફળતાની ઉડાન :

કોઈકે સરસ કહ્યું છે કે,

“શોધે છે શું કિનારે મોતીને શોધનારા,
કોડી અને શંખલા દેશે તને કિનારા;

વસ્તુ મોંઘી સહજમાં મળતી નથી કદીયે,
મોતી તો મેળવે છે મજધારે ડૂબનારા.”

આખરે મનોજકુમારે શૂન્યના પગથિયાથી શિખરના કળશ સુધી પહોંચવા કરેલી મહેનત રંગ લાવી. ગામડાનો એક સરેરાશ શિક્ષણ ધરાવતો છોકરો પોતાની મહેનત, ખંત અને આત્મવિશ્વાસ થકી પોતાના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી ગયો, અને એક IPS અધિકારી બની ગયો.

મારું માનવું તો એમ છે કે આજકાલના મોટિવેશનલ સ્પીકરોની સ્પીચ કરતાં મનોજકુમાર શર્મા જેવી વ્યક્તિઓનું જીવન સૌને ઉત્તમ પ્રેરણા પૂરી પાડે છે.

આખરમાં મને હરિવંશરાય બચ્ચનની પંક્તિ યાદ આવે છે...

“અસફલતા એક ચુનોતી है, इसे स्वीकार करो,
क्या कमी रही गई, देखो और सुधार करो।
जब तक ना सफल हो, नींद चैन को त्यागो तुम,
संग्रह का मैदान छोड़ कर ना भागो तुम,
कुछ किए बिना ही जय जय कार नहीं होती,
कोशिश करनेवालो की हार नहीं होती।”

શેખ મારિયા મોહંમદ રઝીક

સરસપુરમાં આવેલી જે.એન.બાલિકા શાળાની એક મુસ્લિમ વિદ્યાર્થીની શેખ મારિયા મોહંમદ રઝીકે પોતાની શાળાને પત્ર લખી આભાર માનતા કહ્યું હું A1 ગ્રેડ, ૫૫૩/૬૦૦ માર્ક્સ, ૮૭.૮૫ percentile અને ૮૨.૧૬ percentage સાથે ઉત્તીર્ણ થઈ છું. જ્યારે હું ધોરણ ૧૦માં આવી ત્યારથી જ મેં વિચાર્યું હતું કે, મારે બોર્ડની પરીક્ષા માટે ટ્યુશન નથી રાખવું અને તેનું એકમાત્ર કારણ એ હતું કે, મારી શાળા જે.એન.બાલિકાના શિક્ષકોની ભણાવવાની પદ્ધતિ જે ખૂબ જ પ્રશંસનીય છે.

મારી માતા મને હંમેશા કહેતી કે, તારે જીવનમાં આગળ વધવા સૌથી પહેલા પોતાના પર વિશ્વાસ રાખવો પડશે. તને જો પોતાનામાં વિશ્વાસ હશે તો તું જે ધારે એ કરી શકીશ. બસ આજ વાતથી મને હિંમત મળતી. હું શાળાએ જતી ત્યાં મને બધા જ શિક્ષકો પાસેથી ખૂબ જ સારું માર્ગદર્શન મળતું.

શિક્ષકો વર્ગમાં ભણાવે એ પછી પણ મને

કોઈપણ પ્રશ્નમાં થોડી ઘણી પણ મૂંઝવણ હોય તો એ શિક્ષકો પોતાનો સમય મને આપતા, મને ભણાવતા. જ્યારે પૂરક પરીક્ષા પૂર્ણ થઈ એ પછી શાળામાં બોર્ડની પરીક્ષાઓની તૈયારીઓ માટે રજાઓ મળી. એ રજાઓમાં હું આગલા વર્ષના પેપર લખતી. ટ્યુશન ન હોવાથી હું રોજ પેપર લખતી અને રજાના દિવસોમાં શાળાએ જઈને મારા શિક્ષકો પાસેથી એ પેપરનું મૂલ્યાંકન કરાવતી.

મારા શિક્ષકો કેટલા પણ વ્યસ્ત હોય એમનું બધું જ જરૂરી કામ પડતું મૂકીને મારા લખેલ પેપરનું મૂલ્યાંકન કરતાં, મને મારી ભૂલો બતાવતા. હું એ ભૂલોને કઈ રીતે સુધારુ અને એ ભૂલ ફરીથી ન થાય એ માટે મને મારા શિક્ષકો સમજાવતા. આપણે આપણી મહેનતથી બોર્ડ જેવી પરીક્ષામાં ટ્યુશન વગર ખૂબ સારું પરિણામ મેળવી શકીએ છીએ. કેટલાક લોકોની પરિસ્થિતિ એવી હોય છે જેથી તેઓ ટ્યુશન ન રખાવી શકે અને તેથી તેઓ ખૂબ જ હતાશ થઈ જાય છે.

ખરેખર તો મારા આ પરિણામ પાછળ મારી મહેનત તો છે જ પણ એનાથી વધુ મારા માતા-પિતાનો સાથ તેમજ મારી શાળા જે.એન. બાલિકાના શિક્ષકોની મહેનત અને તેમનાં દ્વારા આપેલું પૂરતું માર્ગદર્શન છે. મારા આ પરિણામ બદલ હું મારા માતા-પિતા અને જે.એન. બાલિકાના શિક્ષકોની આભારી છું.

અહેવાલ

અખિલ આંજણા સેવામંડળ, માણસા ખાતે દ્વિ-દિવસીય શૈક્ષણિક સેમિનાર-૨૦૨૪

સરસ્વતી વિદ્યામંડળ દ્વારા દર વર્ષની જેમ આ વર્ષે સરસ્વતી વિદ્યામંડળ સંચાલિત શાળાઓના કર્મચોગીઓનું વ્યક્તિત્વ વિકસે અને રોજિંદા કાર્યોમાં નવા અભિગમો કેળવાય તે હેતુસર તા. ૩ અને ૪ મે ૨૦૨૪ દ્વિ-દિવસીય શૈક્ષણિક શિબિર “અખિલ આંજણા સેવા મંડળ” માણસા ખાતે યોજાઈ ગઈ. શિબિરના શુભારંભ સમારોહમાં મુખ્ય મહેમાન તરીકે સરસ્વતી વિદ્યામંડળના ચેરમેન જસ્ટીસ શ્રી રવિ ત્રિપાઠી, મંત્રીશ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈ દવે, શ્રી ઉપેન્દ્રભાઈ પટેલ, અખિલ આંજણા સેવા મંડળના ટ્રસ્ટીઓ તથા અન્ય આમંત્રિતો ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. કાર્યક્રમની શરૂઆત મંગલગીત થકી કરવામાં આવી. મંચસ્થ મહાનુભાવો દ્વારા દીપ પ્રાગટ્ય દ્વારા શિબિરનો શુભારંભ થયો. પ્રસંગને અનુરૂપ પ્રાસંગિક ઉદ્બોધન શ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈએ કર્યું.

પ્રથમ દિવસની પ્રથમ બેઠકના વક્તા જસ્ટીસ શ્રી રવિ ત્રિપાઠીએ મૂલ્યનિષ્ઠ શિક્ષણ પર પ્રકાશ પાડતા જણાવ્યું શાળા એ મૂલ્યનિષ્ઠ શિક્ષણનો આધારસ્તંભ છે. આજના યુગમાં શિક્ષણ થકી જ બાળકોમાં નૈતિકતાના મૂલ્યો સ્થાપિત કરી શકાય. મૂલ્યલક્ષી શિક્ષણની મહત્વતા - અનિવાર્યતા વિશે ઊંડાણપૂર્વક પોતાના વિચારો સ્પષ્ટ કર્યા.

લઘુ વિરામ બાદ સરસ્વતી વિદ્યામંડળના કેમ્પસ ડાયરેક્ટરશ્રી કલ્પેશભાઈ સ્માર્ટ ક્લાસ વિશે વિસ્તૃત છણાવટ કરી હતી. સ્માર્ટક્લાસ

દ્વારા અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયામાં સચોટતા કઈ રીતે લાવી શકાય તે સ્માર્ટબોર્ડ દ્વારા સમજાવવું. સ્માર્ટબોર્ડ દ્વારા બાળકોને શિખવવાની પદ્ધતિ વધુ રસમય બનાવી શકાય. જેની વિસ્તૃત રજૂઆત કરી.

ભોજન વિરામ બાદ ત્રીજી બેઠકમાં સાહિત્યની સફરમાં પુસ્તક પરિચયના પ્રથમ વક્તા અસારવાના આચાર્યા શ્રી તૃપ્તિબેન કે જેઓએ શ્રી હરભાઈ રચિત ‘સ્વાતંત્ર્યના પ્રયોગો’નો વિસ્તૃત પરિચય કરાવ્યો. વિવિધ શિક્ષણના પ્રયોગો થકી બાળકને ઓળખી સર્વાંગી વિકાસ કરી શકાય તેના પર ભાર મૂક્યો. દરેક વ્યક્તિના (મનુષ્યના) જીવનને સ્પર્શનું પુસ્તક એટલે સાગરપંખી વિશે વિહંગાવલોકન શ્રી મૃણાલ ઓઝા (જે. એન. બાલિકા વિદ્યાલયના શિક્ષિકા) એ કરાવ્યું. સાગરપંખીના જીવનની કથા થકી શ્રેષ્ઠ શિક્ષકની સફરને પ્રેઝન્ટેશન દ્વારા ગહનતા પૂર્વક રજૂ કરવામાં આવી હતી.

ચોથી બેઠકના વક્તા શ્રી નિરવ ઠક્કર કે જેઓ એ. જી. હાઈસ્કૂલના આચાર્ય તરીકે ફરજ બજાવે છે. જેઓશ્રીએ નવી શિક્ષણનીતિ વિશે તેમજ નવી શિક્ષણનીતિ શિક્ષકો માટે કેટલી પડકારરૂપ-પરિવર્તન વિશે પ્રેઝન્ટેશન દ્વારા વિસ્તૃત છણાવટ કરી. નવી શિક્ષણનીતિનો સંપૂર્ણપણે અમલ થાય તો, બાળકોમાં સર્વાંગી વિકાસ મૂલ્યનિષ્ઠ શિક્ષણ ફળીભૂત નિવડે.

લઘુવિરામ બાદ સરસ્વતી વિદ્યામંડળ સંગીતવૃંદ દ્વારા વિવિધ શાસ્ત્રીય રાગો આધારિત જૂના ફિલ્મગીતો અને તે જ રાગ આધારિત શાળાના ગીતોની અદ્ભૂત પ્રસ્તુતી (અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૪ ઉપર)

શિક્ષણ સમાચાર

- અશોક સોમપુરા

તંત્રી નોંધ : “ઘરશાળા” માસિકમાં શિક્ષણ સમાચાર દર મહિને નિયમિત રીતે પ્રગટ કરવામાં આવે છે. આ સમાચાર વર્તમાનપત્રો અને સામયિકોને આધારે તૈયાર થાય છે. એટલે એ દૃષ્ટિએ જોવા વાંચકોને અમારી વિનંતી છે. - તંત્રીઓ

ધોરણ-૧૦નું ૭૫.૪૬ ટકા પરિણામ

ગુજરાત માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ દ્વારા જાહેર કરાયેલ ધોરણ-૧૦નું ૭૫.૪૬ ટકા પરિણામ આવ્યું છે. નિયમિત, રીપિટર અને એક્સટર્નલ તરીકે પરીક્ષા આપનારા કુલ ૮.૭૬ લાખથી વધુ વિદ્યાર્થીઓમાંથી ૬.૬૧ લાખથી વધુ વિદ્યાર્થીઓ પાસ થયા છે. જ્યારે એ-૧ ગ્રેડમાં ચાર ગણાના વધારા સાથે સૌથી વધુ ૨૩૨૪૭ વિદ્યાર્થીઓ પાસ થયા છે. નિયમિત વિદ્યાર્થીઓનું પ્રથમવાર ૮૨.૫૬ ટકા પરિણામ રહ્યું છે. જે ગયા વર્ષ કરતા ૧૭.૮૪ ટકા વધારે છે. જ્યારે ઓવરઓલ પરિણામ ૨૦ ટકા જેટલું વધ્યું છે.

કયા ગ્રેડમાં કેટલા વિદ્યાર્થીઓ

ગ્રેડ	વર્ષ-૨૦૨૪	વર્ષ-૨૦૨૩
એ-૧	૨૩૨૪૭	૬૧૧૧
એ-૨	૭૮૮૮૩	૪૪૪૮૦
બી-૧	૧૧૮૭૧૦	૮૬૬૧૧
બી-૨	૧૪૩૮૮૪	૧૨૭૬૫૨
સી-૧	૧૩૪૪૩૨	૧૩૮૨૪૮
સી-૨	૭૨૨૫૨	૬૭૩૭૩
ડી	૬૧૧૦	૩૪૧૨
ઈ૧	૧૮	૦૬

માર્ચ-૨૦૨૪નું ધોરણ-૧૦નું ઓવરઓલ પરિણામ

કેટેગરી	હાજર	પાસ	ટકા
નિયમિત	૬૯૯૫૯૮	૫૭૭૫૫૬	૮૨.૫૬
રીપિટર	૧૬૦૪૫૧	૭૮૭૧૫	૪૯.૦૬
ખાનગી (નવા)	૧૧૯૭૪	૩૩૫૫	૨૮.૦૨
ખાનગી (રિપિટર)	૪૨૮૭	૧૬૨૬	૩૭.૯૩
કુલ	૮૬૭૩૧૦	૬૬૧૨૫૨	૭૫.૪૬

ધોરણ-૧૦ના આ પરિણામમાં -

- ૧૦૦ ટકા પરિણામ ધરાવતી શાળાની સંખ્યા પાંચ ગણી વધી.
- ઝીરો ટકા પરિણામ હોય તેવી શાળાઓ ૧૫૭થી ઘટીને હવે ૭૦ થઈ.
- ૩૦ ટકાથી ઓછું પરિણામ ધરાવતી શાળાઓ ૧૦૮૪થી ઘટીને ૨૬૪ થઈ.
- અગાઉ નાપાસ થયા હોય તેવા રીપિટર વિદ્યાર્થીઓના પરિણામમાં ૩૧ ટકાનો વધારો થયો.
- ગયા વર્ષ કરતા કુલ પાસ થયેલા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં ૧.૫૬ લાખનો વધારો થયો.
- રાજ્યના તમામ જિલ્લાનું પરિણામ પ્રથમવાર ૭૪ ટકાથી વધુ.

ધોરણ-૧૨ વિજ્ઞાન પ્રવાહનું ૭૫ ટકા પરિણામ પ્રથમવાર ૧૦૩૪ વિદ્યાર્થીને A1 ગ્રેડ

ગુજરાત માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડનું ધોરણ-૧૨ વિજ્ઞાન પ્રવાહનું રેગ્યુલર અને રિપિટર સાથેનું ૭૫.૦૫ ટકા પરિણામ આવ્યું છે. જે ગયા વર્ષ કરતા ૧૪.૪૭ ટકા જેટલું જંગી પરિણામ વધ્યું છે. આ વર્ષે પ્રથમવાર પરીક્ષા આપનારા રેગ્યુલર વિદ્યાર્થીઓનું વર્ષ ૨૦૧૫ બાદ સૌથી વધુ ૮૨.૪૫ ટકા પરિણામ આવ્યું છે. જે ગયા વર્ષથી ૧૬.૮૭ ટકા વધ્યું છે. જ્યારે રિપિટર વિદ્યાર્થીઓનું ૩૨.૮૫ ટકા પરિણામ આવ્યું છે. જે ૭.૮૨ ટકા વધ્યું છે આ વર્ષે ધોરણ-૧૨ વિજ્ઞાન પ્રવાહમાં રેકોર્ડ બ્રેક ૧૦૩૪ વિદ્યાર્થીઓને એ-૧ ગ્રેડ આવ્યો છે જેમાં સૌથી વધુ ૩૨૮ વિદ્યાર્થીઓ સુરતના અને બીજા નંબર ૮૭ વિદ્યાર્થીઓ અમદાવાદના છે.

કયા ગ્રેડમાં કેટલા વિદ્યાર્થીઓ

ગ્રેડ	વર્ષ-૨૦૨૪	વર્ષ-૨૦૨૩
એ-૧	૧૦૩૪	૬૧
એ-૨	૮૮૮૩	૧૫૨૩
બી-૧	૧૮૫૧૪	૬૧૮૮
બી-૨	૨૨૧૧૫	૧૧૮૮૪
સી-૧	૨૧૮૬૪	૧૭૧૩૫
સી-૨	૧૬૧૬૫	૨૪૧૮૫
ડી	૨૮૪૪	૮૮૭૫
ઈ૧	૦૬	૧૧૫

ધોરણ-૧૨ સામાન્ય પ્રવાહનું ૮૩.૩૭ ટકા પરિણામ ૧૫ ટકા પરિણામ વધ્યું ૫૫૨૨ ને A1 ગ્રેડ મળ્યો.

ગુજરાત માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડનું સામાન્ય પ્રવાહનું પરિણામ જાહેર થયું છે. જે રેગ્યુલર, રીપિટર તથા ખાનગી વિદ્યાર્થીઓ સાથે રેકોર્ડબ્રેક ૮૩.૩૭% રહ્યું છે. ગયા વર્ષે ૬૮.૨૮ ટકા પરિણામ હતું જે ૧૫.૧૮% વધ્યું છે. નિયમિત વિદ્યાર્થીઓનું ૮૧.૮૩% પરિણામ રહ્યું છે. જે ગયા વર્ષ કરતા ૧૮.૬૬ ટકા વધુ છે. બોર્ડના ઈતિહાસમાં પરિણામનો આ મોટો વધારો છે. પ્રથમ વખત જ રાજ્યના તમામ જિલ્લાઓનું પરિણામ ૮૩ ટકાથી વધુ છે. એ-૧ ગ્રેડના વિદ્યાર્થીઓ ત્રણ ગણા વધારા સાથે પ્રથમવાર ૫૫૨૨ નોંધાયા છે. આ વર્ષે છોકરાઓ કરતા છોકરીઓનું પરિણામ વધારે રહ્યું છે. આ વર્ષે ધોરણ-૧૨ કોમર્સ, આર્ટ્સ અને ઉ.બુ. સહિતના ત્રણેય સ્ટ્રીમમાં કુલ મળીને ૪૭૮૨૩૧ વિદ્યાર્થીએ પરીક્ષા આપી હતી. જેમાંથી ૩૮૮૭૪૪ પાસ થયા છે.

પરીક્ષાર્થી કેટેગરી મુજબનું પરિણામ વિદ્યાર્થીઓ

	હાજર	પાસ	૨૦૨૪ (%)	૨૦૨૩ (%)
નિયમિત	૧૮૭૨૧૭	૧૬૭૪૭૧	૮૯.૫૪	૬૭.૦૩
રિપિટર	૩૮૮૩૧	૧૮૪૨૮	૪૭.૩૪	૩૬.૫૮
ખાનગી નિયમિત	૧૪૮૩૩	૬૮૮૮	૪૬.૫૧	૨૪.૮૮
ખાનગી રિપિટર	૮૩૨૮	૩૮૩૧	૪૬.૦૦	૨૫.૧૩
	૨૪૮૩૧૦	૧૮૬૬૩૦	૭૫.૦૪	૬૧.૪૭

વિદ્યાર્થીનીઓ

	હાજર	પાસ	૨૦૨૪ (%)	૨૦૨૩ (%)
નિયમિત	૧૯૧૦૫૧	૧૮૦૨૬૭	૯૪.૩૬	૮૦.૩૮
રિપિટર	૨૦૨૦૬	૧૦૭૫૦	૫૩.૨૦	૪૫.૧૨
ખાનગી નિયમિત	૧૩૧૮૮	૮૫૦૮	૬૪.૫૧	૪૫.૩૩
ખાનગી રિપિટર	૪૪૭૬	૨૫૮૮	૫૭.૮૪	૩૭.૪૮
	૨૨૮૮૨૧	૨૦૨૧૧૪	૮૮.૨૮	૭૬.૪૧

ટૂંકાવીને

- ધોરણ-૧૨ વિજ્ઞાન પ્રવાહના પરિણામ સાથે ગુજકેટનું પરિણામ પણ વધ્યું. ગુજકેટમાં આ વર્ષે ૧૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓને ૮૮થી વધુ પર્સેન્ટાઈલ.
- ધોરણ-૧૨ સામાન્ય પ્રવાહનું પરિણામ વધ્યું પણ ૮૮થી વધુ પર્સેન્ટાઈલ ૮૦૪ ઘટ્યા.
- બોટાદ જિલ્લાનું સૌથી વધુ ૯૬.૪૦ ટકા પરિણામ
- ધોરણ-૧૨ સામાન્ય પ્રવાહનું અમદાવાદ જિલ્લાનું ૮૮ ટકા પરિણામ ૫૮૧ વિદ્યાર્થી A1

દસ વર્ષમાં પંચાવન હજાર વિદ્યાર્થીઓનો ખાનગી શાળા છોડી મ્યુનિસિપલ શાળામાં પ્રવેશ :

વધતી જતી મોંઘવારી અને ખાનગી શાળાની તોર્તીંગ ફીના પગલે મધ્યમ વર્ગના વાલીઓ મ્યુનિસિપલ શાળાઓ તરફ નજર દોડાવી રહ્યા છે. આગામી જૂન-૨૦૨૪થી મ્યુનિસિપલ શાળાના બાલવાટિકા અને ધોરણ-૧માં પોતાના

બાળકોને પ્રવેશ આપાવવા માટે વાલીઓ તૈયાર થયા છે.

બાલવાટિકામાં પ્રવેશપાત્ર બાળકોની કુલ સંખ્યા ૯૨૩૧ છે. આ પૈકી ૪૬૮૩ કુમાર અને ૪૫૪૮ કન્યાઓ છે. અંગ્રેજી માધ્યમમાં પ્રવેશ મેળવવા માટે કુલ ૭૫૦ બાળકો નોંધાયા છે. જ્યારે હિન્દી માટે ૧૦૪૦, ઉર્દૂ માટે ૯૨૬ બાળકોની નોંધણી થયેલી છે. આમ, મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ બોર્ડના સર્વે અનુસાર બાલવાટિકા અને ધોરણ-૧માં પ્રવેશપાત્ર બાળકોની સંખ્યા ૨૯ હજારથી વધુ થઈ છે.

ધોરણ-૧માં પ્રવેશપાત્ર બાળકોની સંખ્યા :

ધોરણ-૧માં પ્રવેશપાત્ર બાળકની કુલ સંખ્યા સર્વે મુજબ ૨૦૧૩૦ થયેલી છે. જેમાં ૯૯૨૯ કુમાર અને ૧૦૨૦૧ કન્યાનો સમાવેશ થાય છે. આ પૈકી અંગ્રેજી માધ્યમમાં ૧૭૭૪, હિન્દી માધ્યમમાં ૨૯૩૫, ઉર્દૂ માધ્યમમાં ૧૫૮૫ બાળકો નોંધાઈ ચૂક્યા છે. ગયા વર્ષની સરખામણીએ આ વર્ષે ૫૫૦૦થી વધુ બાળકો પ્રવેશ મેળવવાના છે.

મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ બોર્ડની શાળાની વિગત :

મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ બોર્ડ દ્વારા શહેરમાં ૪૩૯ શાળા ગુજરાતી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી જેવા માધ્યમમાં ચાલી રહી છે. સ્કૂલ બોર્ડની માલિકીના ૩૧૨ બિલ્ડીંગમાં હાલ ૧.૬૬ લાખથી વધુ વિદ્યાર્થી શિક્ષણ લઈ રહ્યા છે. ઉચ્ચ લાયકાત ધરાવતા ૪૬૦૦થી વધુ શિક્ષકો આ બાળકોને શિક્ષણ આપે છે. હાલ અમદાવાદમાં ૮૧ સ્માર્ટ સ્કૂલ છે. આ ઉપરાંત સ્કૂલ ઓફ એક્સેલન્સ અંતર્ગત ૨૧૭ શાળા ચાલી રહી છે.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૨ ઉપર)

અખિલ આંજણા સેવામંડળ, માણસા ખાતે દ્વિ દિવસીય શૈક્ષણિક શિબિર - ૨૦૨૪

વયમર્યાદાના કારણે નિવૃત્ત થતા શેઠ અ.હ. સરસ્વતી વિદ્યાલયના શિક્ષકશ્રી હરિભાઈ ચૌધરી અને જે. એન. બાલિકાના ગ્રંથપાલશ્રી જયેશભાઈનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. તેમજ નિવૃત્ત જીવનની શુભેચ્છા વિદ્યામંડળના મંત્રીશ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈ દવેએ પાઠવી હતી.

ઘરશાળા
જૂન-૨૦૨૪

Registered under RNI No. GUJ GUJ/1976/33936. Permitted to post at Ahmedabad PSO on the 2nd of every month under Postal Registration No. GAMC - 1550 / 2022-2024 Valid upto 31st December 2024
PUBLICATION : 2ND DATE OF MONTH છૂટક કિંમત : રૂ. ૨૦/- ● વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૨૦૦/-

હવે તો આંબા પરની કેરીઓ પાકીને જાતે જ પડી જાય છે... કારણ કે એને પણ ખબર છે કે પથ્થર ફેંકવાવાળું બાળપણ મોબાઈલમાં વ્યસ્ત છે.

માલિક : સરસ્વતી વિદ્યામંડળ, સરસપુર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૮. ફોન : ૨૨૯૨૦૫૩૭
મુદ્રક, પ્રકાશક અને તંત્રી : સજુભા ઝાલા એ શ્રી ભગવતી પ્રિન્ટર્સ,
૭૯૭, કડિયાવાડ, સરસપુર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૮. મો. ૯૮૨૫૭૫૨૪૩૭માં પ્રકાશિત કર્યું

ઘરશાળા

૪૪

જૂન-૨૦૨૪